DHBT · MBSTS · İhtisas

ders notları

İslâm Mezhepleri Tarihi

Hâricîler · Şîa · Mu'tezile · Eş'ariyye · Mâtürîdiyye · Fıkhî mezhepler

Ders: .....

Dönem: .....

Konu anlatımı, şemalar, tablolar ve sınav notları.

Kırmızı: tarih · Sarı: mutlaka bil · Kutular: dikkat ve hatırlatmalar

Tedris Pro uygulaması Google Play'de · tedrispro.com.tr

İçindekiler

Mezhep Kavramı ve İhtilafların Doğuşu 3

Hâricîler 9

Şîa 14

Mürcie, Kaderiyye ve Cebriyye 20

Mu'tezile 24

Ehl-i Sünnet: Selefiyye, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye 30

Fıkhî Mezhepler 35

Diğer Akımlar 41

İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ

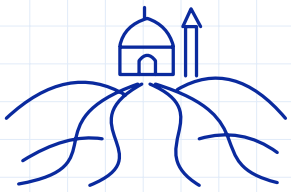

Hâricîler · Şîa · Mu'tezile · Eş'ariyye · Mâtürîdiyye · Fıkhî mezhepler

Mezhep Kavramı ve İhtilafların Doğuşu

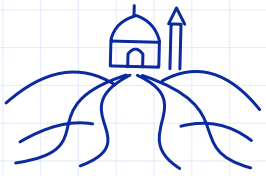

Müslümanlar aynı Kur'an'a ve aynı Peygamber'e bağlı kalmış, fakat bazı konularda anlayışlarını farklı yollardan sürdürmüştür. "Mezhep" bu yolların adıdır. Bu bölümde önce kavramı ve eski kaynakların kullandığı dili tanıyacak, sonra ayrışmanın sebeplerini ve hilâfet tartışmasından Kerbelâ'ya uzanan olay zincirini göreceksin. Sonraki bölümlerde her fırkayı tek tek ele alacağız.

Mezhep ne demektir?

Aynı hedef, farklı yollar

- **Sözlük anlamı:** "gitmek" anlamındaki zehâb kökünden gelir; hem "gidilen yol" hem "gidilecek yer" demektir.
- **Terim anlamı:** Dinin hükümlerini delillerinden çıkarmada otorite sayılan âlimlerin görüşlerinin bütünü ya da belirledikleri sistemdir.
- **Aslî hükümler:** Dinin inanç esaslarıdır; bunları konu edinen mezhepler **itikadî** mezheplerdir.
- **Fer'î hükümler:** İbadetler ile insanlar arası ilişkilerdir; bunları konu edinen mezhepler **fıkhî** (amelî) mezheplerdir.

İtikadî mezhep ile fıkhî mezhep

İtikadî mezhep

- Konusu iman esaslarıdır: Allah, peygamberlik, ahiret, iman–amel ilişkisi.
- Örnekler: Mu'tezile, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, Selefiyye.
- Soru şudur: "Neye, nasıl inanılır?"

↔

Fıkhî mezhep

- Konusu ibadetler ve insanlar arası ilişkilerdir.
- Örnekler: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî, Ca'ferî.
- Soru şudur: "Nasıl ibadet edilir, nasıl hüküm verilir?"

⚠ **Dikkat!** "Mezhep" kelimesi Kur'an'da geçmez; hadislerde de terim olarak kullanılmaz. Hz. Peygamber'in ümmetin düşeceği ihtilaflardan söz ederken genellikle kullandığı kelime **fırka**dır. "Kur'an'da mezhep geçer" diyen bir şıkta şüphelen.

Fırka, milel, nihal: eski kaynakların dili

İlk dönemde gruplara "ashâbü'l-makâlât" (görüş sahipleri) denirdi; zamanla "fırka" (çoğulu fırak) bu iş için daha çok kullanılan terim oldu. Müslümanlar başka dinlerle karşılaşınca "milel" (dinler) ve "nihal" (dinî zümreler) kelimeleri de kullanıma girdi. Kitap adlarına bakınca bu üç kavramı hemen tanırsın.

Eser	Müellif	Akılda tutulacak nokta
Makâlâtü'l-İslâmiyyîn	**Eş'arî** ö. 324/935-36	Fırkaları ortaya çıkış sırasına göre on gruba ayırır; adında "makâlât" geçer.
et-Tenbîh ve'r-red	**Malatî** ö. 377/987	Yazar fıkıh, kıraat ve mezhepler tarihi âlimi olarak tanınır.
el-Fark beyne'l-fırak	**Abdülkâhir el-Bağdâdî** ö. 429/1037-38	Adında "fırak" geçer; yetmiş üçüncü fırka olarak Ehl-i sünnet'i gösterir.
el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal	**İbn Hazm** ö. 456/1064	Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi olarak anılan müellifin dinler ve mezhepler tarihi eseridir.
el-Milel ve'n-nihal	**Şehristânî** ö. 548/1153	Adında "milel ve nihal" geçer; "dinler ve mezhepler" anlamındadır.

Mezhepler tarihi klasikleri (müellif vefatı, hicrî)

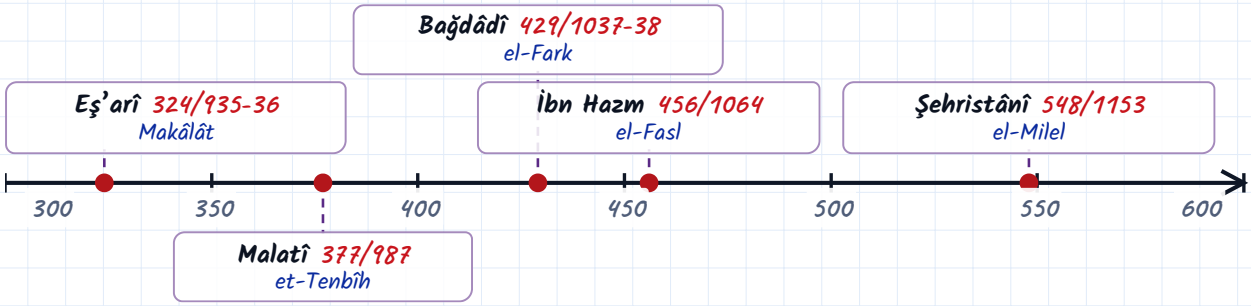

Beş klasik kaynağın vefat sırası

Yetmiş üç fırka hadisi

Fırkalar konusunda sıkça anılan rivayet "iftirak hadisi"dir. Rivayetlerde Yahudilerin yetmiş bir, Hıristiyanların yetmiş iki, Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrılacağı bildirilir. Bazı rivayetlere göre bunlardan yalnız biri kurtuluşa erecektir (fırka-i nâciye) ve o fırka "cemaat"tir. Hadis Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce gibi kaynaklarda geçer.

71	72	73
Yahudiler	Hıristiyanlar	Müslümanlar (ümmet)

"Yetmiş üç" sayısı nasıl anlaşıldı?

Sayı çokluk bildirir

- Makdisî, İbnü'l-Cevzî, Fahreddin er-Râzî, Devvânî, Şâtıbî bu görüştedir.
- Gerekçe: Arapça'da yedi ve yetmiş gibi sayılar çokluğu anlatır.
- Anlam: ümmet, alt kollarıyla birlikte çok sayıda fırkaya ayrılacaktır.

↔

Sayı gerçektir

- Malatî, Bağdâdî, İsferâyînî, Şehristânî, Îcî bu yöndedir.
- Fırkaları sınıflandırırken yetmiş üçe ulaşmaya çalışmışlardır.
- Ana mezhepler ile alt kolları arasında uyum kuramamış, bazen sayıya da sadık kalamamışlardır.

⚠ **Dikkat!** **Bağdâdî**'nin tasnifinde yetmiş üçüncü fırka Ehl-i sünnet'tir. Sınavlarda "sayıyı gerçek sayanlar" ile "çokluk sayanlar" kümelerini birbirine karıştırmamaya dikkat et.

ⓘ **Bilgi** Rivayetin sağlamlığı hakkında tek hüküm yoktur: **İbn Hazm** "yetmiş üç fırka" rivayetini isnad açısından zayıf bulmuştur. DİA'nın Mezhep maddesi ise iftirak rivayetlerinin genellikle sahih kabul edildiğini, yalnız Makdisî'nin naklettiği ayrı bir rivayetin uydurma sayıldığını belirtir.

Fırkalaşmanın beş sebebi

DİA'nın saydığı sebepler

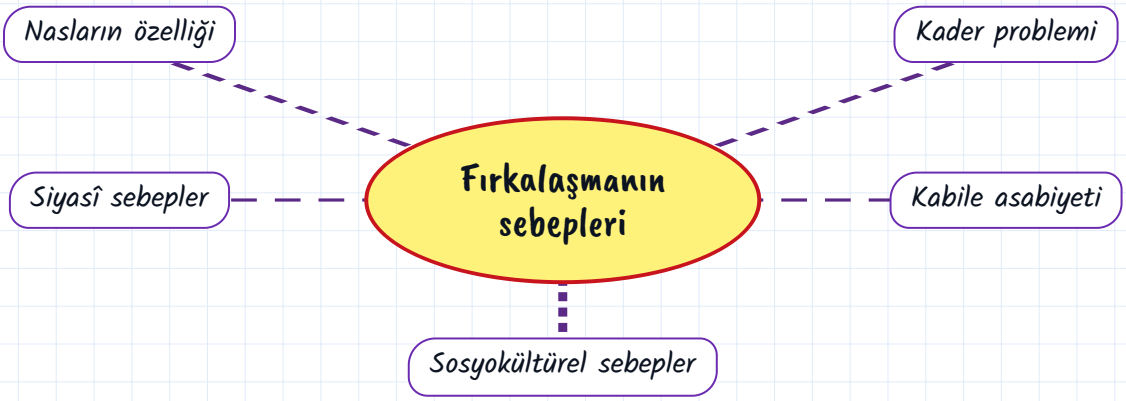

Sebep	Ne olmuştur?	Örnek
Nasların özelliği	Kur'an'da âyetler muhkem ve müteşâbih diye ayrılır (Âl-i İmrân 3/7). Müteşâbihlerin yorumu farklı anlayışlar doğurmuştur.	Allah'a "el", "yüz", "arş", "gelme" gibi nitelikler izâfe eden âyetler
Kader problemi	Cemel ve Sıffîn'den sonra bu savaşların kaderle ilişkisi tartışıldı. Emevîlerin kendi uygulamalarını kadere bağlaması konuyu siyasîleştirdi.	Ma'bed el-Cühenî, Gaylân ed-Dımaşkî (kader); Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvân (cebir)

Sebep	Ne olmuştur?	Örnek
Siyasî sebepler	Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfet meselesi ashabı farklı kümelere ayırdı; sonraki olaylar siyasî grupları doğurdu.	Hâricîlerin doğuşu, Şîa'nın oluşumu
Kabile asabiyeti	Câhiliye'den kalan soy ve kabile bağlılığı, vefattan sonra yeniden canlandı.	Hâşimî–Emevî çekişmesi; Mudar kabilesi Hz. Ali'nin saflarında, Rebîa ise Ali'nin ordusundan ayrılıp Hâricîlere katıldı
Sosyokültürel sebepler	İslâm geniş bir coğrafyaya yayıldı; Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve başka çevrelerden gelenlerin eski inançları yeni anlayışları etkiledi.	Fetihlerle birlikte Suriye'den Hindistan'a uzanan yeni müslüman toplulukları

Biliyor muydun? **Şehristânî**, eserinin mukaddimesinde İslâm'da uğrunda kılıçların çekildiği en büyük ihtilafın hilâfet olduğunu söyler. Siyasî sebepler bu yüzden listenin başında anılır.

Hz. Peygamber'in vefatından Kerbelâ'ya

Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra yapılan toplantıda Ebû Bekir halife seçildi. Bu toplantıda ashap dört kümeye ayrıldı: Sa'd b. Ubâde'yi aday gösteren ensar, Hz. Ali'yi isteyen Hâşimîler, Ebû Bekir'in halifeliğini gerçekleştiren muhacirler ve hiçbir adayı benimsemeyip tarafsız kalanlar. Sonraki yıllarda Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olaylar siyasî grupların doğmasına yol açtı.

Siyasî ayrışmanın dönüm noktaları

- **632** — **Ebû Bekir halife seçilir**
  ilk halifelik dönemi 632-634
- **35/656** — **Hz. Osman şehit edilir**
  18 Zilhicce 35 / 17 Haziran 656
- **36/656** — **Cemel Vak'ası**
  Hz. Ali ile Hz. Âişe arasında
- **37/657** — **Sıffîn Savaşı ve tahkim**
  Hz. Ali ile Muâviye arasında
- **38/658** — **Nehrevan**
  9 Safer 38 / 17 Temmuz 658
- **40/661** — **Hz. Ali'nin şehadeti**
  21 Ramazan 40 / 28 Ocak 661
- **41/661** — **Hz. Hasan hilâfeti Muâviye'ye bırakır**
  Emevîler dönemi başlar (661-750)
- **61/680** — **Kerbelâ**
  10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680

İlk fırka nasıl doğdu?

Sıffîn Savaşı → **Kur'an'ı hakem yapma teklifi** → **Tahkimin kabulü** → **Razı olmayanlar Harûrâ'ya çekilir** → **İlk fırka: Hâricîler**

Muâviye'nin askerleri Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna takıp hükmü Kur'an'a bırakmayı istedi.

Hatırla! Ardışık yıllar: 35 Osman → 36 Cemel → 37 Sıffîn → 38 Nehrevan; arada boşluk, sonra 40 Hz. Ali'nin şehadeti. Cemel Hz. Âişe ile, Sıffîn Muâviye ile yapılan savaştır.

Fıkıhta ayrışma: Hicaz ve Irak

Fıkıhtaki ayrışma itikadî ayrışmadan farklı bir yoldan ilerledi. Hicrî birinci ve ikinci yüzyıllarda belirgin bir ayrışma Irak (Kûfe) ve Hicaz (Medine) âlimleri arasında yaşandı. Hicaz ekolü hüküm çıkarırken ağırlıklı olarak hadise, Irak ekolü ise re'ye (akıl yürütmeye) dayanıyordu. Dördüncü yüzyıldan itibaren Sünnî dünyanın büyük çoğunluğu Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine bağlandı.

Bilgi Evzâiyye, Zâhiriyye ve Taberiyye gibi mezhepler çok dar sınırlar içinde varlığını sürdürmüştür. Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd gibi müctehidlerin çevresindeki fıkıh çalışmaları ise mezhep hâline gelememiştir.

Mezhepler nerede yaygın?

Kelâm ekolü	Yaygın olduğu bölge	Fıkhî mezhep eşleşmesi (genel eğilim)
Selefiyye	Daha çok Hicaz	Fıkıhta Hanbelî olanlar genellikle Selefîdir.
Eş'ariyye	Mağrib ülkeleri, Mısır, Suriye, Irak	Mâlikîlerin tamamına yakını, Şâfiîlerin büyük çoğunluğu, Hanefîlerin ise pek az kesimi
Mâtürîdiyye	Mâverâünnehir ve Orta Asya; Osmanlılarla birlikte Anadolu ve Balkanlar	Hanefîlerin büyük kesimi

Dikkat! Fıkhî mezhep ile kelâm ekolü aynı şey değildir. Her Şâfiî'nin Eş'arî, her Hanefî'nin Mâtürîdî olması gerekmez; DİA bu eşleşmeleri genel eğilim olarak verir. Nüfus oranı olarak Ehl-i sünnet Müslümanların %90'ından fazlasını oluşturur; Şîa için verilen tahminler %6-12 arasında değişir.

Özet / Kendini Dene

1 "Mezhep" kelimesi hangi kökten gelir?

cevap "Gitmek" anlamındaki zehâb kökünden; "gidilen yol" demektir.

2 Aslî ve fer'î hükümler hangi mezhep türlerini doğurur?

cevap Aslî (inanç) hükümler itikadî mezhepleri; fer'î (ibadet ve muamelât) hükümler fıkhî mezhepleri doğurur.

3 Hadislerde mezhep yerine hangi kelime geçer?

cevap Fırka.

4 İftirak hadisinde Yahudiler, Hıristiyanlar ve ümmet kaç fırkaya ayrılır?

cevap 71, 72 ve 73.

5 Bağdâdî'nin tasnifinde yetmiş üçüncü fırka hangisidir?

cevap Ehl-i sünnet.

6 DİA'ya göre fırkalaşmanın sebepleri nelerdir?

cevap Nasların özelliği, kader problemi, siyasî sebepler, kabile asabiyeti, sosyokültürel sebepler.

7 Şehristânî'ye göre kılıç çekilen en büyük ihtilaf konusu nedir?

cevap Hilâfet.

8 Cemel, Sıffîn, Nehrevan ve Hz. Ali'nin şehadeti hangi yıllardadır?

cevap 36/656, 37/657, 38/658 ve 40/661.

9 Fıkıhta belirgin ekol ayrışması hangi iki bölge arasında yaşandı?

cevap Irak (Kûfe) ile Hicaz (Medine).

Hâricîler

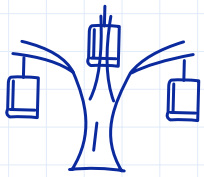

Hâricîler İslâm tarihinin ilk fırkasıdır ve doğuşları doğrudan Sıffîn'deki hakem meselesine bağlanır. Hz. Ali'nin saflarından ayrılan bu topluluk önce siyasî, sonra itikadî bir hareket olarak gelişti. Bu bölümde adlarını, ilk dönem olaylarını, temel görüşlerini ve kollarını göreceksin; özellikle Ezârika–İbâziyye karşıtlığı ile "günümüze ulaşan tek kol" bilgisi sınavlarda sık karşına çıkar.

Adları

Ad	Anlamı veya nisbet edildiği şey	Notu
Hâricî / Havâric	"Çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek" anlamındaki hurûc kökünden gelir.	Muhalifleri "cemaatten çıkanlar" anlamında; kendileri "kâfirlerin arasından çıkıp Allah'a ve Resulüne hicret edenler" anlamında kullanır.
Mârika	"Dinden çıkmış" demektir.	Muhalifleri tarafından kullanılmıştır.
Şurât	Canlarını ve mallarını cennete karşılık "satanlar" (Tevbe 9/111).	Kendilerinin beğendiği addır.
Muhakkime	Hakem tayinine rıza göstermeyip "hüküm ancak Allah'ındır" dedikleri için.	Gruplara ayrılmadan önceki ilk dönemin adıdır.
Harûriyye	Hz. Ali'den ayrılınca ilk toplandıkları Harûrâ'ya nisbetle.	Aynı ilk toplulukla ilgilidir.
Vehbiyye	Harûrâ'daki reisleri Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye nisbetle.	İlk topluluğun bir başka adıdır.

Doğuş: tahkimden Nehrevan'a

Tarihçilerin hemen hepsi Hâricîliğin doğuşunu Sıffîn'de hakem meselesinin ortaya çıkışına bağlar. Yine de kökleri daha eskiye gider: Hz. Osman'ın hilâfetinin son yıllarındaki sosyal huzursuzluklar ve bu çevrede yetişen ihtilalci eğilimler Hâricîliğin hazırlayıcısı olarak görülür.

Hâricîlerin ilk dönemi

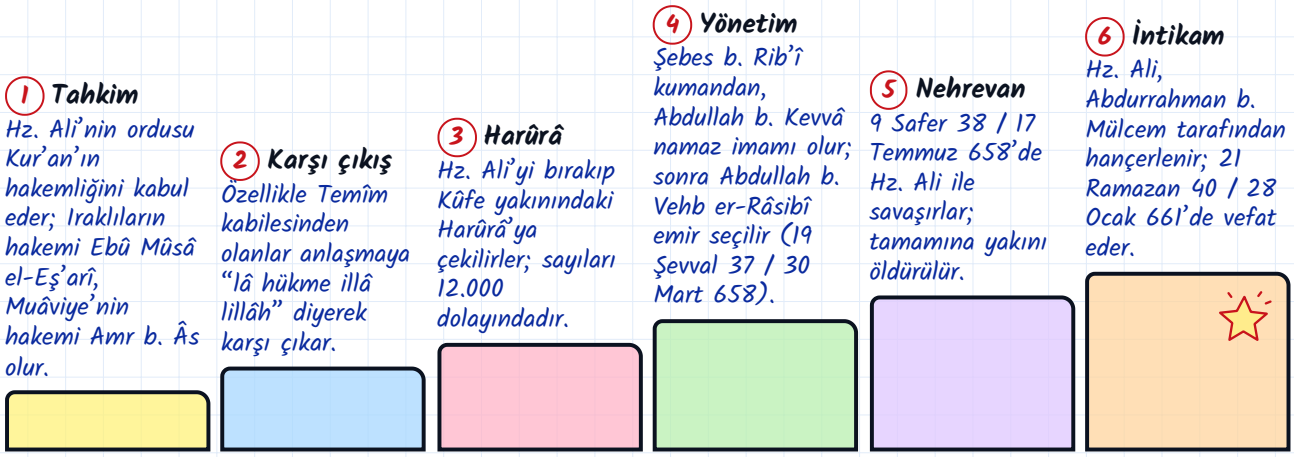

> **Lâ hükme illâ lillâh**
> — Tahkime karşı çıkanların sloganı: "hüküm ancak Allah'a aittir"

⚠ **Dikkat!** Hakemlerin adı sık karıştırılır: **Ebû Mûsâ el-Eş'arî** Iraklıların (Hz. Ali tarafının) hakemi, **Amr b. Âs** ise Muâviye'nin hakemidir. "Muhakkime-i Ûlâ" ifadesi, gruplara bölünmeden önceki ilk dönem Hâricîleri için kullanılır.

Temel görüşleri

Hâricî düşüncenin ana çizgileri

Büyük günah = küfür
Dinin emirlerini yapmayan ve yasaklardan kaçınmayan kimse kâfirdir; cehennemde ebedî kalır.

Kureyşlilik şartı yok
İlk dönem Hâricîleri hilâfetin Kureyş'e ait olmasını reddeder; İbâziyye de aynı çizgidedir.

İsti'râz
Kendileri dışındakileri kâfir sayıp kadın ve çocuklarını da esir alma ya da öldürme anlayışıdır; sonraki kollarda yumuşatılmıştır.

Adalet imamın ölçüsü
Devletin en önemli vasfı adalettir; imamın ilk işi iyiliği emredip kötülüğü yasaklamaktır.

Takvâ ve şecaat
İbadete düşkünlük, dünyadan uzak durma, çok Kur'an okuma ve inancı uğruna fedakârlık ahlâkî temelleridir.

Sahâbîye tekfir
Muhakkime-i Ûlâ, Hz. Ali'yi önce hatalı, sonra kâfir sayar; Osman'a, Cemel ve Sıffîn'e katılanlara dil uzatır.

🔍 **Biliyor muydun?** Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin elçisi olarak Hâricîlerin yanına gittiğinde alınlarının çok secde yüzünden zedelenmiş, diz ve dirseklerinin nasır tuttuğunu görmüştü. Yani ibadetteki titizlik ile yargıdaki sertlik aynı kişilerde bir aradaydı.

⚠ **Dikkat!** Büyük günah işleyen için üç ayrı cevap vardır: Hâricî kâfir ve ebedî cehennemlik der, Mürcie mümin sayıp hükmü Allah'a bırakır, Mu'tezile ne mümin ne kâfir, "fâsık" der. Cevapları ekol adlarıyla eşleştirmeyi dördüncü ve beşinci bölümde pekiştireceğiz.

Hâricî kolları

Hâricîler I. Yezîd'in ölümünden sonra (en geç 64/683'ten itibaren) Ezârika, Necedât, Sufriyye, Beyhesiyye ve Acâride gibi kollara ayrıldı. Bundan sonra Hâricî görüşler kolların ve reislerinin adlarıyla anılır oldu. İbâziyye ise Basra'daki ılımlı çevreden doğdu.

Başlıca Hâricî kolları

- **Hâricîler** — Muhakkime-i Ûlâ'dan sonra kollara ayrılma
  - **Muhakkime-i Ûlâ** — Sıffîn sonrası ilk grup, Harûrâ
  - **Ezârika** — Nâfi' b. Ezrak · Hâricîlerin ilk büyük fırkası, devrinin en güçlü kolu
  - **Necedât** — Necde b. Âmir el-Hanefî
  - **Sufriyye** — Muhaliflerin kadın ve çocuklarını öldürmeyi caiz görmez
  - **İbâziyye** — Abdullah b. İbâz · en ılımlı, günümüze ulaşan tek kol
  - **Diğer kollar**
    - **Acâride** — Abdülkerîm b. Acred
    - **Seâlibe**
    - **Beyhesiyye** — İmanı ilim, ikrar ve amelden sayar

Kol	Öncü	Öne çıkan görüş	Faaliyet alanı
Ezârika	Nâfi' b. Ezrak ö. 65/685	Hicret etmeyen Hâricîleri (kaade) ve muhalifleri tekfir eder; muhaliflerin kadın ve çocuklarını öldürmeyi meşru sayar; recm cezası yoktur der; takıyyeyi reddeder.	Basra çevresi, Ahvaz, Fars, Kirman
Necedât (Âziriyye)	Necde b. Âmir el-Hanefî	Nâfi'in sertliğini kabul etmeyip ayrılmıştır; içtihadî konularda bilgisizlik yüzünden hata edeni mâzur görür; takıyyeyi caiz sayar.	Yemâme ve çevresi

Kol	Öncü	Öne çıkan görüş	Faaliyet alanı
Sufriyye	Ziyâd b. Asfar veya Abdullah b. Asfar	Günah işleyeni müşrik sayar; fakat muhaliflerin kadın ve çocuklarını öldürmeyi caiz görmez.	Irak, Musul çevresi; sonra Kuzey Afrika (Sicilmâse'de Midrârîler)
Acâride	Abdülkerîm b. Acred	Hicreti farz değil fazilet sayar; kâfirlerin çocukları hakkında bulûğa kadar hüküm verilemeyeceğini savunur.	Çoğunluğu Horasanlılardan oluşur

Uç noktalar: Ezârika ve İbâzıyye

Ezârika (katı tutum)

- Hicret etmeyenleri (kaade) tekfir eder.
- Muhaliflerin kadın ve çocuklarını öldürmeyi meşru sayar.
- Takıyyeyi reddeder; recm cezasını kabul etmez.
- Mühelleb b. Ebû Sufre'nin 20.000 kişilik ordusuna karşı bozguna uğradı; sonunda Haccâc'ın tedbirleriyle tamamen bertaraf edildi.

↔

İbâzıyye (en ılımlı)

- Muhalif müslümanları "nimeti inkâr eden" kâfir sayar, müşrik saymaz.
- İsti'râz uygulanamaz; muhaliflerin erkekleri, kadın ve çocukları ile malları haramdır (ele geçirilen silâh, at ve mühimmat ganimet sayılır).
- İmamın Kureyş'ten olması şart değildir.
- Bugün de varlığını sürdüren tek Hâricî koludur.

İbâzıyye — Abdullah b. İbâz · Basra · günümüze ulaşan tek Hâricî kolu

- Fikir babası olarak **Câbir b. Zeyd el-Ezdî** anılır. **Abdullah b. İbâz** onun fikirlerinden ilham alıp aşırı Hâricî gruplara katılmamış, ılımlı çevreyi etrafında toplamıştır.
- Kader konusunda Eş'ariyye'ye yaklaşır. Kur'an'ın mahlûk olduğunu ve Allah'ın dünyada da âhirette de görülemeyeceğini savunur (Mu'tezile doğrultusu).
- Siyasî tarih: Tâhert'te İbâzî Benî Rüstem, Rüstemîler Devleti'ni kurdu; Uman'da İbâzî imamlar seçildi (Şevval 177 / Ocak 794'te Nezve'de toplanan şûra bunlardan biridir).
- Bugün: Uman, Hadramut, Zengibar, Libya, Tunus, Cezayir ve Batı Sahrâ'da; sayıları kesin bilinmemekle birlikte DİA'nın 1999 tarihli maddesi 2-3 milyon civarında tahmin eder. DİA'ya göre 1992'de Uman nüfusunun %40-45'i İbâzîdir.

Hâricî tarihinin seçme tarihleri

- **37/657** — **Harûrâ'ya çekilme**
  ilk Hâricî topluluk
- **38/658** — **Nehrevan**
  Hz. Ali ile savaş
- **64/683** — **Kolların ortaya çıkışı**
  I. Yezîd'in ölümünden sonra
- **65/685** — **Nâfi' b. Ezrak ölür**
  Ezârika'nın reisi
- **128/745** — **Dahhâk b. Kays öldürülür**
  Sufriyye, Mardin yakınlarında
- **177/794** — **Uman'da İbâzî şûrası**
  Nezve merkezli imamlık
- **296/909** — **Tâhert'in yıkılışı**
  Fâtımî kumandanı Ebû Abdullah eş-Şîî Rüstemîler'i sona erdirir

İpucu Bu konudaki sorular genellikle üç eksende gelir: (1) Muhakkime-i Ûlâ ve "lâ hükme illâ lillâh", (2) büyük günah işleyenin hükmü, (3) "günümüze ulaşan Hâricî kolu" (İbâzıyye). Bu üçünü ezbere bil.

Özet / Kendini Dene

1 Hâricî adı hangi kökten gelir ve ne anlama gelir?

cevap Hurûc kökünden; "çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek".

2 Tahkime karşı çıkanların sloganı nedir?

cevap Lâ hükme illâ lillâh (hüküm ancak Allah'a aittir).

3 Harûrâ'da toplanan Hâricîlerin sayısı yaklaşık kaçtı?

cevap 12.000 dolayında.

4 Nehrevan Savaşı hangi tarihte yapıldı?

cevap 9 Safer 38 / 17 Temmuz 658.

5 Hz. Ali'yi kim ve ne zaman şehit etti?

cevap Abdurrahman b. Mülcem; 21 Ramazan 40 / 28 Ocak 661.

6 Hâricîlere göre büyük günah işleyenin hükmü nedir?

cevap Kâfir sayılır ve cehennemde ebedî kalır.

7 Katı tutumuyla bilinen Hâricî kolu ile en ılımlı kol hangileridir?

cevap Katı tutumlu: Ezârika (Nâfi' b. Ezrak); en ılımlı: İbâziyye (Abdullah b. İbâz); DİA İbâziyye'yi Hâricî fırkalarının en mutedili sayar.

8 Günümüze ulaşan tek Hâricî kolu hangisidir?

cevap İbâziyye.

9 Sufriyye ile Ezârika arasındaki temel fark nedir?

cevap Sufriyye muhaliflerin kadın ve çocuklarını öldürmeyi caiz görmez; Ezârika meşru sayar.

Şîa

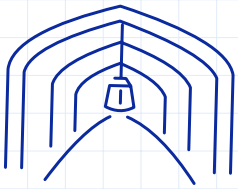

Şîa, Hz. Peygamber'den sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan belli kimselere ait olması gerektiğini savunan grupların ortak adıdır. Tek bir mezhep değil, birbirinden çok farklı kolları barındıran bir çatıdır: Zeydiyye ile İsnâaşeriyye aynı sepete konamaz. Bu bölümde tanımı, başlıca kolları ve sınavların sevdiği Şiî kavramlarını (ismet, takıyye, rec'at, bedâ, teberrî) göreceksin.

Tanım ve ortaya çıkış

- **Sözlük anlamı:** "taraftar, destekleyici; bir kimse etrafında toplanan grup".
- **Terim anlamı:** Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun soyundan belli kimselere geçmesi gerektiğini savunan gruplardır.

- **Başlangıç tartışmalıdır:** Ali taraftarlığının ne zaman ortaya çıktığı konusunda Hz. Peygamber dönemi, vefatından hemen sonrası, Hz. Osman'ın ölümü ve Sıffîn gibi çeşitli görüşler vardır. DİA, Hz. Hüseyin'in şehadetini (Kerbelâ) temel alan görüşü doğruya en yakın bulur.
- **Mezhepleşme:** Kerbelâ'dan sonra yayılan Emevî karşıtlığı ile Ali ve evlatlarına duyulan taraftarlık zamanla bir sistem hâline geldi.

Başlıca kollar

Şîa'nın kolları

Şîa
imâmet Hz. Ali'nin soyunda

- **Zeydiyye**
  ılımlı Şiî fırka · Zeyd b. Ali
- **İmâmiyye (İsnâaşeriyye)**
  on iki imam inancı
- **İsmâîliyye**
  İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'a nisbet
  - **Nizârîyye**
  - **Müsta'liyye**
- **Keysâniyye**
  ilk aşırı Şiî gruplar · Muhammed b. Hanefiyye

Kol	Çıkış	Temel yaklaşım	Bugün
Zeydiyye	Zeyd b. Ali'nin Kûfe isyanı (122/740)	İmâmet nasla belirlenmez; fazilet sahibi olup mücadeleye girişen ve Kitap ile sünnete çağıran imam olur. Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfeti meşrûdur.	Özellikle Yemen
İsnâaşeriyye	Hasan el-Askerî'den sonra gizlenen oğul inancı; "İmâmiyye" adı ilk bu grup için kullanıldı	On iki imam; imamlar mâsumdur ve nasla belirlenir; on ikinci imam gaybettedir.	İran, Irak, Bahreyn, Azerbaycan
İsmâîliyye	Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmâil'e nisbet	Zâhir–bâtın ayrımı; yedili devir anlayışı; Fâtımî Devleti.	Nizârî ve Müsta'lî kolları sürer
Keysâniyye	Muhtâr es-Sekafî ö. 67/687 hareketi	Muhammed b. Hanefiyye ö. 81/700 imam ve mehdîdir; bedâ ve rec'at inançları.	III. (IX.) yüzyıl başında varlığı sona erdi

Zeydiyye: ılımlı Şiilik

Zeydiyye, DİA'nın tanımıyla II. yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan ılımlı bir Şîî fırkadır. Adını Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Alî'den alır ve Irak, Taberistan, özellikle Yemen'de varlığını sürdürmüştür. Zeyd'in Ebû Bekir ile Ömer hakkındaki tutumu fırkayı diğer Şîî kollardan ayıran ilk işarettir.

Zeyd'in isyanından "Râfıza" adına

1 İsyan
Zeyd, Emevîlere karşı 122/740'ta Kûfe'de ayaklanır ve savaşta öldürülür. DİA maddelerinde günü farklı verilir; hazırlık için belirlenen tarih 1 Safer 122 (6 Ocak 740) olarak geçer.

2 Soru
Taraftarları Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşünü sorar; Zeyd her ikisini hayırla anar.

3 Ayrılık
Bunu duyup onu terk edenlere "Râfıza" denir.

4 İlke
Daha faziletli varken daha az faziletli olanın imametinin de caiz olduğu görüşü doğar; Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfeti meşrû sayılır.

İpucu Soru kalıbı: "Hz. Ali'yi daha faziletli sayar, ama Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetini de meşrû kabul eder." Cevap Zeydiyyedir. DİA'ya göre Zeydîler, en faziletli kişi varken daha az faziletli olanın imâmetini de caiz görür. Fıkıhta Hanefî mezhebine yakın oldukları yönünde genel bir kanaat vardır; ancak DİA, Zeydiyye'yi usûl ve fürû bakımından müstakil bir mezhep sayar.

Zeydiyye'nin seçme tarihleri

- **122/740** — **Zeyd'in Kûfe isyanı**
  Zeyd b. Alî savaşta öldürülür
- **246/860** — **Kâsım b. İbrâhim er-Ressî ölür**
  mezhebin itikadî yapıya kavuşması bu dönemdedir
- **250/864** — **Taberistan'da Zeydî devleti**
  Hasan b. Zeyd ve diğer imamlar
- **280/893** — **Yemen'de Zeydî hâkimiyeti**
  Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin
- **298/911** — **Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin ölür**
  Sa'de merkezli hâkimiyet

İmâmiyye-İsnâaşeriyye

İsnâaşeriyye (On İki İmam Şîası) imametin Hz. Alî'den başlayıp on iki imamla sürdüğüne inanır. Hasan el-Askerî'nin ölümü (260/874) bu inanç için kırılma noktasıdır: Şîa, imamın halefi konusunda onlarca fırkaya ayrılmış, "onun gizlenmiş bir oğlu vardır" diyen grup tarihte ilk defa İmâmiyye adını almıştır. On ikinci imam bu inanışta "beklenen mehdî"dir.

Sıra	İmam	Vefat
1	Ali b. Ebû Tâlib	ö. 40/661
2	Hasan b. Ali	ö. 49/669
3	Hüseyin b. Ali	ö. 61/680
4	Ali Zeynelâbidîn	ö. 94/713
5	Muhammed el-Bâkır	ö. 114/733; DİA tarihin yanına soru işareti koyar
6	Ca'fer es-Sâdık	ö. 148/765
7	Mûsâ el-Kâzım	ö. 183/799
8	Ali er-Rızâ	ö. 203/818
9	Muhammed et-Takî el-Cevâd	ö. 220/835
10	Ali en-Nakî el-Hâdî	ö. 254/868
11	Hasan el-Askerî	ö. 260/874
12	Muhammed el-Mehdî el-Muntazar	doğumu: 15 Şâban 255 / 29 Temmuz 869; gaybettedir

Gaybet dönemleri

Hasan el-Askerî ölür (260/874) → **Gaybet-i suğrâ (874-941)** → **Gaybet-i kübrâ (329/941'den beri)**

Küçük gaybette imamla halk arasında sefirler aracılık eder; dördüncü sefir Ali b. Muhammed es-Semerrî'dir.

İsnâaşeriyye'de usûlü'd-dîn

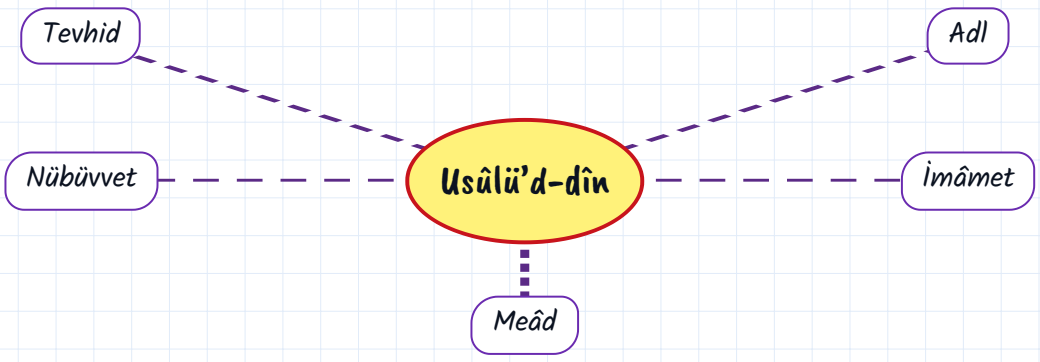

Dikkat! Beş esas ezberlenirken adl ve imâmet Şiî kelâmının ayırt edici ucudur. Bazı kaynaklarda adl ile tevhid, imâmet ile nübüvvet birleştirilerek üç esasa indirilir; yakın dönemde ise tevhid, nübüvvet ve meâd "usûlü'd-dîn", adl ve imâmet "usûlü'l-mezheb" sayılmıştır.

Şiî kavramlar sözlüğü

Kavram	Kısaca ne demektir?	Akılda tutulacak nokta
İsmet	Kelâmda peygamberlerin günah işlemekten korunması.	Ehl-i sünnet ve Mu'tezile ismeti yalnız peygamberlere ait sayar; Şiî grupları imamları da mâsum kabul eder.
Takıyye	Can veya mal tehlikesi karşısında inancı gizleyip gerektiğinde aksini söylemek; zorunlu durumda ruhsattır.	Dayanak: Âl-i İmrân 3/28 ve Nahl 16/106. Hemen bütün Şiî fırkalarınca uygulanan bir esas kabul edilmiştir.
Rec'at	İmamların ve onlara zulmedenlerin kıyametten önce yeniden dünyaya dönmesi (İsnâaşeriyye anlayışı).	Kaynaklara göre bu fikri ilk ortaya atan kişi Abdullah b. Sebe'dir.
Bedâ	Allah'ın belli bir şekilde olacağını haber verdiği olayın sonradan başka biçimde gerçekleşmesi.	Şiî çevrelerde doğdu; genel kabule göre ilk ileri süren Muhtâr es-Sekafî'dir.
Teberrî	İmâmiyye'nin yönetim konusunda kendileri gibi düşünmeyenlerle ilişkiyi kesmesi.	Karşıtı tevellîdir: kendileri gibi düşünenlerle dostluk.
Mehdî / Kâim	Gizlendikten sonra zuhur edecek imam.	İmâmiyye bu düşünceyi Hasan el-Askerî'nin oğluna uyguladı; "mehdî" fikri daha önce Keysâniyye'de görülmüştür.

İpucu Rec'at, bedâ, teberrî, imâmet ve takıyye Şiîliğin temel kavramlarındandır; İhtisas 2023'te bu beşli, doğru bir seçenek olarak yer aldı. "Teberrî" ile "tevellî" zıt kavramlardır.

İsmâiliyye

İsmâiliyye, Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmâil'e nisbet edilir. Doktrinin ilk devresinin en belirgin özelliği zâhir–bâtın ayrımıdır: nasların bir görünen, bir de te'vil yoluyla ulaşılan asıl anlamı olduğu düşünüldüğü için fırka uzun süre "Bâtıniyye" adıyla anıldı. Yedili devir anlayışı yüzünden bir dönem "Seb'iyye" de denmiştir.

İsmâilî tarihin dönüm noktaları

- **297/910** — **Ubeydullah el-Mehdî'ye Rakkâde'de biat edilir**
  6 Ocak 910; Fâtımî Devleti 909-1171
- **483/1090** — **Hasan Sabbâh Alamut'u ele geçirir**
  Nizârî-İsmâilî Devleti'nin merkezi
- **487/1094** — **Nizâriyye–Müsta'liyye ayrılığı**
  halife varisi Nizâr ile Müsta'lî çekişmesi
- **518/1124** — **Hasan Sabbâh ölür**
  Nizârî devletinin kurucusu
- **1171** — **Fâtımî Devleti sona erer**
  Kuzey Afrika, Mısır, Suriye
- **654/1256** — **Hülâgû Alamut'u alır**
  19 Kasım 1256

> ⓘ **Bilgi** İsmâiliyye, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden Ubeydullah el-Mehdî'nin Kuzey Afrika'da zuhuruna kadar imamların gizlendiği "setr devri" yaşadı; bu dönemde takıyye özellikle uygulanmıştır. Fâtımîlerin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî ö. 322/934 ilk zâhir İsmâilî imamdır.

Özet / Kendini Dene

1 Şîa terim olarak neyi savunan gruplara denir?

cevap Hz. Peygamber'den sonra yönetimin Hz. Ali'ye ve belli soyundan gelenlere ait olması gerektiğini savunan gruplara.

2 Hz. Ali'yi daha faziletli sayıp Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfetini de meşrû kabul eden Şiî fırka hangisidir?

cevap Zeydiyye.

3 Zeyd b. Ali'nin isyanı ne zaman oldu?

cevap 122/740, Kûfe. DİA maddelerinde günü farklı verilir; hazırlık için belirlenen tarih 1 Safer 122 (6 Ocak 740) olarak geçer.

4 "Râfıza" adı Zeydiyye bağlamında nasıl doğdu?

cevap Zeyd, Ebû Bekir ve Ömer'i hayırla anınca onu terk edenlere bu ad verildi.

5 İmâmiyye adı tarihte ilk hangi gelişme sonrasında kullanıldı?

cevap Hasan el-Askerî'nin ölümünden (260/874) sonra, onun gizlenmiş bir oğlu olduğunu savunan grup için.

6 İsnâaşeriyye'de usûlü'd-dîn kaç esastır, hangileridir?

cevap Beş: tevhid, adl, nübüvvet, imâmet, meâd.

7 Takıyye nedir ve dayanağı hangi âyettir?

cevap Can veya mal tehlikesinde inancı gizleme; Âl-i İmrân 3/28 (ayrıca Nahl 16/106).

8 Teberrî ile tevellî arasındaki fark nedir?

cevap Teberrî kendileri gibi düşünmeyenlerle ilişkiyi kesmek; tevellî düşünce birliği olanlarla dostluktur.

9 Bedâ fikrini ilk ileri süren kişi kimdir?

cevap Genel kabule göre Muhtâr es-Sekafî.

10 İsmâiliyye'nin Bâtıniyye adını almasının sebebi nedir?

cevap Nasların zâhir ve bâtın anlamlarını ayırıp te'vil metodunu aşırı kullanması.

Mürcie, Kaderiyye ve Cebriyye

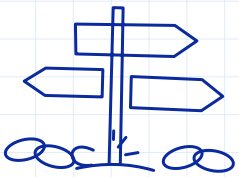

İlk dönem kelâm tartışmalarını iki soru etrafında toplayabilirsin: "Büyük günah işleyen kimse ne olur?" ve "İnsanın fiillerini kim yaratır?" Birinci soruya Hâricîler, Mürcie ve Mu'tezile ayrı ayrı cevap verdi; ikinciye ise Kaderiyye ile Cebriyye iki zıt uçtan yaklaştı. Bu bölümde Mürcie ile iki irade ekolünü işleyecek, sonra büyük günah cevaplarını tek tabloda yan yana koyacağız.

Mürcie: hükmü ertelemek

- Ad: "ertelemek, sonraya bırakmak" anlamındaki ircâ'dan gelir. Büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a bırakıp onların manevî sorumluluğu hakkında hüküm vermeyen topluluklara verilen ortak ad kabul edilir.

- **Doğuş:** Hâricî katılığına karşı ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum olarak doğdu. DİA, doğuşunu 60-75 (680-694) yılları arasına yerleştirir.
- **İman:** Mürcie'nin hiçbir iman tarifinde amel imana dahil değildir; iman amellerle artmaz, günahla da azalmaz. Tek istisna imanın artacağını fakat eksilmeyeceğini savunan Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'dır.
- **Büyük günah işleyen:** Mümindir fakat fâsıktır; âkıbeti Allah'a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse cezalandırır.

Mürcie içinde iman tarifi	Nasıl tanımlar?	Kimin görüşü?
İman = mârifet	Allah'ı, peygamberlerini ve O'ndan gelen her şeyi bilmektir; küfür bilmemektir.	Cehm b. Safvân ve taraftarları
İman = tasdik	Kalp ve dil ile tasdik gerçekleşmemişse iman yoktur.	Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ve taraftarları
İman = tasdik + ikrar	Allah'tan gelen her şeyi toptan kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir.	Ebû Hanîfe ve taraftarlarından oluşan Kûfeli fakih ve zâhidler; Mürcie'nin çoğunluğu
İman = yalnız ikrar	İman kalbin tasdiki değil, dilin ikrarıdır.	Muhammed b. Kerrâm ve mensupları

Biliyor muydun? "Küfürle birlikte iyi ameller fayda vermediği gibi imanla birlikte kötü ameller de zarar vermez" sözü Mürcie'nin tanımı gibi anılır. DİA, burada anlatılmak istenenin kişinin küfre girmemesi olduğunu, günah işlememiş veya tövbe etmiş kimsenin cennetlik, kâfir ölenin cehennemlik olduğunu vurgular.

Dikkat! DİA, Abbâsîler döneminde Horasan ve Mâverâünnehir'de Mürcie'nin manevî lideri olarak Ebû Hanîfe'yi gösterir; bu yüzden Mürcie denince Ebû Hanîfe ve taraftarları akla gelirdi. Mürcie'nin çoğunluğunun benimsediği "kalple tasdik, dille ikrar" tarifi de Ebû Hanîfe ve taraftarlarına aittir. Yine de Mürcie tek ses değildir; kendi içinde çok farklı görüşler barındırır.

Kaderiyye ve Cebriyye: Fiilin faili kim?

Kader meselesi daha Hulefâ-yi Râşidîn döneminde konuşulmaya başlamıştı. Kaderiyye insanın sorumluluğunu doğuran fiillerin tamamen onun iradesine bağlı olduğunu söyledi; Cebriyye ise insanı iradesiz bir varlık gibi gördü. Aradaki gerilim Emevîler döneminde siyasî bir boyut da kazandı.

Kader tartışmasının seyri

1 İlk söz
Hulefâ-yi Râşidîn döneminde kader meselesi konuşulmaya başlar.

2 Savaşlardan sonra
Cemel ve Sıffîn'in ardından bu savaşların kaderle ilişkisi tartışılır.

3 Siyasî boyut
Emevîler, âdil olmayan icraatlarını meşrulaştırmak için kader inancını cebir yönünde yorumlar.

4 Kaderciliğe tepki
Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dımaşkî zulmün kaderden değil insan iradesinden geldiğini söyler.

5 Karşı uç
Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân cebre dayanan görüşleri yayar.

6 Sonuç
Kaderiyye ve Cehmiyye fırkaları ortaya çıkar.

Kim ne söyledi?

Ma'bed el-Cühenî
Kader konusunu gündeme getiren ilk kişi olarak anılır (Kaderiyye)

Gaylân ed-Dımaşkî
İnsan iradesini öne çıkaran ikinci önemli isim

Ca'd b. Dirhem
Kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını, kulun cebir altında olduğunu ilk ileri süren

Cehm b. Safvân
Cebri kelâm ilmine mal eden isim ö. 128/745-46

Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye
Kitâbü'l-İrcâ' adlı eseriyle Mürcie'nin doğuşunu tarihlemede kaynak

Kaderiyye ve Cebriyye: iki uç

Kaderiyye
- Sorumluluk doğuran fiiller yalnız insan iradesiyle gerçekleşir.
- Öncüleri Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dımaşkî'dir.
- Adı muhalifleri tarafından kötüleme amacıyla verilmiştir.

Ortak zemin
- İhtiyarî fiillerin kaynağı sorusuna verilmiş iki uç cevap
- Cemel–Sıffîn sonrası ve Emevî döneminde tartışılmaya başlandı

Cebriyye
- İhtiyarî fiiller ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı etkisiyle meydana gelir.
- Cebri ilk ileri süren Ca'd b. Dirhem, sistemleştiren Cehm b. Safvân'dır.
- Hâlis (Cehm) ve mutedil Cebriyye ayrımı yapılır.

Yaklaşım	Kimin görüşü?	Kulun fiili hakkında
Mutlak cebir	Cebriyye (Cehm b. Safvân'a atfedilen yorum)	Kulun fiilin meydana gelişinde hiçbir fonksiyonu yoktur.

Yaklaşım	Kimin görüşü?	Kulun fiili hakkında
Kesb	Eş'ariyye	Fiilin oluşunu sağlayan asıl etken Allah'ın kudretidir; kul fâil değil, kâsibdir.
Kesb / cüz'î irade	Mâtürîdiyye	Fiilleri Allah yaratır; fakat kul, Allah'ın kendisine verdiği irade ve kudreti kullanarak fiile yönelir ve gerçek fâil odur.
İnsan fiilini kendi yapar	Mu'tezile ve Kaderiyye	Allah insana güç verir; kötü fiilleri Allah yaratmaz, insan hürriyetini kullanarak istediğini yapar.

⚠ **Dikkat!** Ma'bed el-Cühenî kaderciliği (Kaderiyye) ilk gündeme getirendir; cebri, tespit edilebildiği kadarıyla, ilk ileri süren Ca'd b. Dirhem'dir; onu temellendirerek kelâm ilmine mal eden Cehm b. Safvân kabul edilir. "İslâm düşüncesinde cebri ilk dile getiren Ma'bed el-Cühenî'dir" cümlesi yanlıştır; İhtisas 2019'da Cebriyye sorusunda bu kurgu tuzak olarak yer aldı.

ⓘ **Bilgi** Cehm b. Safvân hem Cebriyye'nin hem Mürcie'nin tartışmalarında anılır: Cebri sistemleştirmiştir ve imanı "yalnızca bilgi" sayan görüşün sahibi olarak Mürcie'yi etkilediği kabul edilir. Kaderiyye ise kader meselesine yaklaşımı bakımından Mu'tezile ile paraleldir, taraftarları sonradan Mu'tezile'ye katılmıştır; fakat başlangıçta ayrı bir fırkadır.

⚖ Büyük günah işleyen kimse nedir?

Ekol	Büyük günah işleyen kişi	Ahiretteki hâli
Hâricîler	**Kâfirdir; amel imandan bir cüzdür.**	Cehennemde ebedî kalır.
Mu'tezile	**Ne mümin ne kâfirdir, fâsıktır (menzile beyne'l-menzileteyn). Amel imandan bir cüzdür.**	Tövbesiz ölürse ebedî cehennemde kalır; azabı kâfirinkinden hafiftir.
Mürcie	**Mümin, ama fâsıktır; amel imana dahil değildir.**	Kimin cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmedilemez; Allah dilerse affeder, dilerse cezalandırır.
Ehl-i sünnet	**Kalpte tasdik sürdüğü sürece mümin kalır; günahı imanı ortadan kaldırmaz.**	Tövbesiz ölürse affa veya şefaate mazhar olabilir; aksi hâlde cezasını çektikten sonra cennete girer.

Hatırla! Dört cevabı bir merdiven gibi düşün: Hâricî: kâfir → Mu'tezile: iki mertebenin arasında (fâsık) → Mürcie: mümin, hükmü Allah'a bırak → Ehl-i sünnet: mümin ama günahkâr. DİA'ya göre Mürcie'nin "hükmü Allah'a bırakma" fikri sonradan Ehl-i sünnet'in bütün çevrelerinde temel görüş sayıldı.

⚠ **Dikkat!** "Mürcie ameli imandan bir cüz sayarak büyük günah işleyeni tekfir eder" ifadesi yanlıştır (İhtisas 2023). Ameli imandan cüz sayıp tekfir eden Hâricîlerdir; Mürcie amel imana girmez der.

Özet / Kendini Dene

1 Mürcie kelimesi hangi anlama gelen köke dayanır?

cevap Ertelemek, sonraya bırakmak (ircâ').

2 Mürcie'ye göre amel imana dahil midir?

cevap Hayır; iman amellerle artmaz, günahla da azalmaz.

3 Mürcie'nin çoğunluğunun benimsediği iman tarifi hangisidir?

cevap Kalp ile tasdik, dil ile ikrar; bu tarif Ebû Hanîfe ve taraftarlarına aittir.

4 Cehm b. Safvân'a göre iman nedir?

cevap Allah'ı ve O'ndan gelen her şeyi bilmektir (mârifet); küfür bilmemektir.

5 Kader konusunu ilk gündeme getiren kişi kimdir?

cevap Ma'bed el-Cühenî (Kaderiyye).

6 Cebri ilk ileri süren, sistemleştiren kimdir?

cevap İlk ileri süren Ca'd b. Dirhem; kelâma mal eden Cehm b. Safvân ö. 128/745-46.

7 Eş'ariyye kulu fiilin neyi olarak görür?

cevap Fâili değil kâsibi; yaratıcı Allah'tır.

8 Hâricî, Mu'tezile, Mürcie büyük günah işleyen için ne der?

cevap Hâricî: kâfir; Mu'tezile: fâsık, iki mertebe arasında; Mürcie: mümin, hüküm Allah'a ait.

9 Ameli imandan cüz sayıp büyük günah işleyeni tekfir eden grup hangisidir?

cevap Hâricîler.

Mu'tezile

Mu'tezile, İslâm düşüncesinin ilk büyük kelâm ekollerinden biridir; DİA, itikadî alanı sistematik biçimde ifade eden ilk mezhebin Mu'tezile olduğunu söyler. Sistemi "usûl-i hamse" denen beş esasa dayanır. Konu sınavlarda sık karşına çıkar: esasların eşleştirilmesi ve büyük günah işleyenin hükmü başlıca yoklanan noktalardır; mihneyi ve iki okulu da bilmelisin.

Adı ve doğuşu

"Mu'tezile" ayrılıp bir kenara çekilenler anlamına gelir (i'tizâl). Sünnî kaynaklara göre ad, Vâsıl b. Atâ'nın büyük günah işleyenin durumu konusunda farklı düşünen hocası Hasan-ı Basrî'nin ders halkasından ayrılması ve hocanın "Vâsıl bizden uzaklaştı" demesiyle doğdu. Mu'tezile mensupları ise adın aşırı uçlardan uzak durmayı ifade ettiğini, kelimenin Kur'an'da olumlu anlamda kullanıldığını söyler (Kehf 18/16; Meryem 19/48). Kendilerini "ashâbü'l-adl ve't-tevhîd" diye de anarlardı.

Vâsıl'ın ayrılışı

Soru: büyük günah işleyen kimse nedir? → Vâsıl farklı düşünür → Hasan-ı Basrî'nin ders halkasından ayrılır → "Vâsıl bizden uzaklaştı (i'tizâl)" → Mu'tezile adı

Bazıları Vâsıl yerine Amr b. Ubeyd'in adını verir; âlimler bunun isabetli olmadığını belirtir.

Vâsıl b. Atâ ö. 131/748 · Basra · Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinir

- 80/699'da Medine'de doğdu; Basra okulunun ilk temsilcisi sayılır.
- Tevhid, menzile beyne'l-menzileteyn ve emir bi'l-ma'rûf esaslarını geliştiren isimdir.
- Hz. Ali ile Muâviye taraflarından birinin hatalı olduğunu, ancak hangisi olduğunun belirlenemeyeceğini söyleyip hükmü Allah'a havale etti. Büyük günah konusunda da Hâricîlerle Mürcie arasında bir orta yol kurmak istedi.
- Halefi **Amr b. Ubeyd** ö. 144/761 adalet ile va'd ve vaîd esaslarını geliştirmiştir.

Usûl-i hamse: beş esas

Mu'tezile kelâmcıları dinin temel ilkelerini baştan beri "usûl-i hamse" başlığı altında ele aldı. Hayyât'a göre Mu'tezilî sayılmak için beş esasın hepsini kabul etmek şarttı. DİA, beş esaslı sistemin Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın **el-Usûlü'l-hamse** adlı kitabıyla tamamlandığını belirtir.

Beş esas

1. Tevhid
Allah zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde birdir. Kadîm mânaları zâttan ayrı saymazlar; birçok Mu'tezilî âlime göre sıfatlar zâtın aynıdır. Kur'an'ın mahlûk, Allah'ın görülemez oluşu da bu esasa bağlanır.

2. Adl
Allah'ın bütün fiilleri güzeldir; kötü fiilleri yaratmaz. İnsan gücü Allah'tan alır ve hürriyetini kullanarak fiilini kendisi yapar.

3. Va'd ve vaîd
Allah verdiği sevap vaadini ve azap tehdidini yerine getirir. Tövbesiz ölen büyük günah sahibi ebedî cehennemdedir; azabı kâfirinkinden hafiftir. DİA'ya göre bu esas, âhirette şefaatin olmamasını da gerektirir.

4. Menzile beyne'l-menzileteyn
Büyük günah işleyen ne mümin ne kâfirdir; iki mertebe arasında "fâsık"tır. Ortaya çıkış sırasıyla usûl-i hamsenin ilki kabul edilir.

5. Emir bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker
İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak. Vâsıl b. Atâ'nın geliştirdiği üç esastan biridir.

Mu'tezile'nin esası	Kâdî Abdülcebbâr'a göre bu esasa muhalefet edenler
Tevhid	Mülhide, Muattıla, Dehriyye ve Müşebbihe
Adl	Cebriyye
Va'd ve vaîd	Mürcie
Menzile beyne'l-menzileteyn	Hâricîler
Emir bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker	İmâmiyye

Hatırla! Beş esasın baş harfleri: T-A-V-M-E: Tevhid, Adl, Va'd-vaîd, Menzile, Emir bi'l-ma'rûf.

İpucu Eşleştirme soruları şu kalıplarla gelir: "ezelî sıfatlar kabul edilirse kadîm varlıklar çoğalır" ve "Kur'an yaratılmıştır" → tevhid; "kul için en uygun olanı yaratmak Allah'a vaciptir" ve "kul fiillerinin yaratıcısı kuldur" → adl. "Kul fiillerinin hâlıkıdır" ifadesini menzileyle eşleştiren seçenek yanlıştır.

⚠ **Dikkat!** Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kâfir olmaz; fâsıktır, imanla küfür arasındadır. "Mu'tezile'ye göre kâfir olur ve ebedî cehennemde kalır" cümlesi yanlıştır; kâfir diyen Hâricîlerdir. Ebedî cehennem ise tövbesiz ölen fâsık için doğrudur; azabın kâfirinkinden hafif olduğunu da unutma.

Basra ve Bağdat okulları

İki okulun karakteri

Basra okulu

- Fikrî mücadeleden yana; usûl ve fürûda aklı ve vahyi birlikte değerlendirir.
- Vâsıl b. Atâ hem Basra okulunun ilk temsilcisi hem de mezhebin kurucusu sayılır.
- Felsefeyi dine hizmet eden bir araç olarak kullanır.
- Temsilciler: Nazzâm, Câhiz, Ebû Ali ve Ebû Hâşim el-Cübbâî, Kâdî Abdülcebbâr.

↔

Bağdat okulu

- Daha çok amelî ve siyasî alanda öne çıkar.
- Kurucusu Bişr b. Mu'temir ö. 210/825'tir.
- İmâmete vurgu yapar, yöneticilerle iyi ilişki kurmaya çalışır.
- Me'mûn'un başlattığı tercümeler yüzünden Basralılardan daha çok felsefeden etkilenmiştir.

Mu'tezile'nin önde gelenleri (vefat, hicrî)

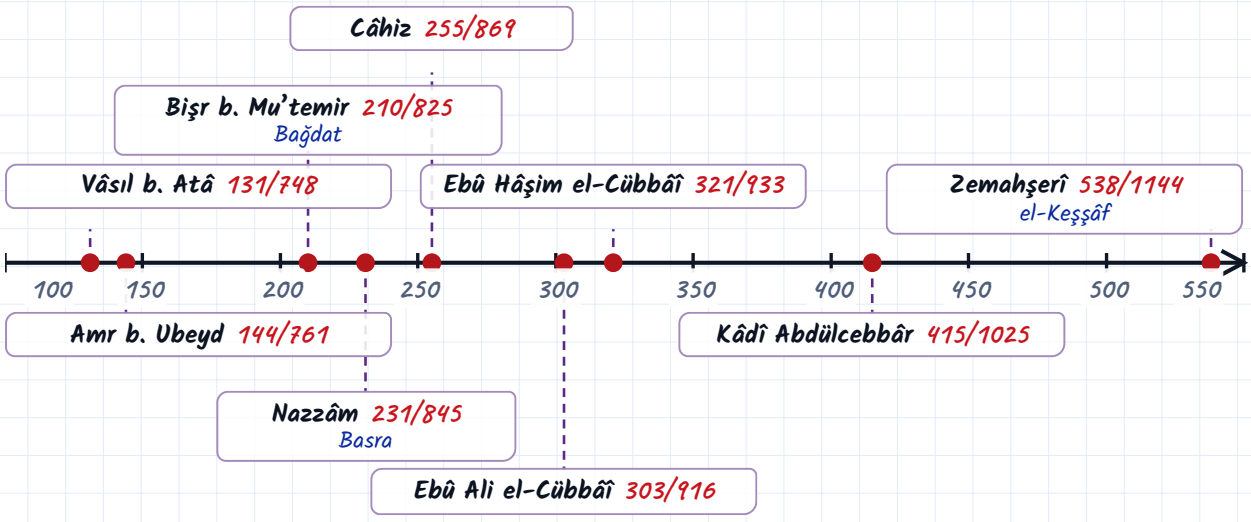

Vefat yıllarının sırası, kuşak kuşak Mu'tezile'nin akışını gösterir.

Mihne: Mu'tezile devlet eliyle yayılınca

Halife Me'mûn, Ehl-i sünnet ve Şîa'ya karşı Mu'tezilîlerden yararlanma siyaseti güttü. Bişr b. Mu'temir ve İbn Ebû Duâd gibi isimler halifeyi etkileyip mezheplerini sarayın resmî ideolojisi

hâline getirdi. Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini benimseyen halife 218/833'ten itibaren bunu devlet politikası yaptı. Âlimlerin bu konuda sorguya çekilip eziyet edildiği döneme **mihne** denir.

Mihne'nin seyri

- **218/833** — **Me'mûn ilk mektubunu yazar**
  Bağdat valisinden âlimleri sorguya çekmesini ister
- **218/833** — **Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nûh direnir**
  zincire vurulup Tarsus'a gönderilirler
- **227/842** — **Mu'tasım ölür**
  Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde mihne sürer
- **234/849** — **Mütevekkil halku'l-Kur'ân tartışmalarını yasaklar**
  mihne sona erer
- **237/851-52** — **Mihne devri tamamen kapanır**
  İbn Ebû Duâd azledilir, mağdurlar serbest kalır
- **241/855** — **Ahmed b. Hanbel ölür**
  mihnenin sembol ismi

> ⚠ **Dikkat!** Kur'an'ın yaratılmışlığı (halku'l-Kur'ân) tartışmasını ilk Dımaşk'ta **Ca'd b. Dirhem**'in ortaya attığı aktarılır; fakat mihneyi başlatan halife Me'mûn, direnişin sembolü ise Ahmed b. Hanbel'dir. "Mihne" denince Mu'tezile'yi suçlamak yerine olayın siyasî yönünü de hatırla: devlet gücüyle fikir dayatmasıdır.

Mu'tezile ile Ehl-i sünnet kelâmı

Konu	Mu'tezile	Ehl-i sünnet kelâmı
Allah'ın görülmesi	Âhirette görülmesi mümkün değildir.	Eş'ariyye'de âhirette görüleceğine inanmak gerekir; Mâtürîdiyye cennette görülmesini gerekli sayar.
Kur'an	Mahlûktur.	Eş'ariyye'de Kur'an lafzan mahlûktur, lafızların delâlet ettiği mânalar ise Allah'ın zâtı ile kâimdir ve kadîmdir.
Hüsün–kubuh	Aklîdir.	Eş'ariyye ve Selefiyye'ye göre şer'îdir; Mâtürîdîlerin çoğunluğuna göre kısmen aklî kısmen şer'îdir.
İnsan fiilleri	İnsan fiilini kendisi yapar.	Eş'ariyye'de kul fâil değil kâsibdir; Mâtürîdiyye'de gerçek fâil kuldur, yaratan Allah'tır, kesb kula aittir.
Büyük günah	Fâsık; ebedî cehennem (tövbesizse).	Mümin, günahkâr; af veya şefaat mümkündür.

Gerileyiş ve miras

Mu'tezile'nin zayıflaması

1 Sünnî canlanma
Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk sürgündeki yaklaşık 400 Sünnî âlimin dönmesini sağlar ve onlar adına medreseler açtırır.

2 Eş'arîlik güçlenir
Cüveynî ve Gazzâlî'nin eleştirileri Mu'tezilîlerin Bağdat çevresinde tutunmasını güçleştirir.

3 Doğuya göç
Mu'tezilîler Horasan ve Hârizm'e çekilir; gelenek Ebû Mudar el-İsfahânî ile Zemahşerî tarafından sürdürülür.

4 Bugün
Mu'tezile görüşleri kısmen Şiî çevrelerde, yoğun olarak da Yemen'deki Zeydiyye içinde yaşamaktadır.

Biliyor muydun? Zemahşerî'nin Mu'tezilî yorumlar içeren **el-Keşşâf** tefsiri Sünnîler tarafından da takdir görmüştür. Zeydî âlim Makbilî'ye göre dinin esasları (usûlü'd-dîn) konusunda Zeydiyye ile Mu'tezile aynı görüştedir; aralarındaki tek ayrılık imâmet meselesidir.

Özet / Kendini Dene

1 Mu'tezile adı nasıl doğdu?

cevap Vâsıl b. Atâ'nın Hasan-ı Basrî'nin ders halkasından ayrılması (i'tizâl) üzerine.

2 Usûl-i hamse hangi beş esastan oluşur?

cevap Tevhid, adl, va'd ve vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn, emir bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker.

3 Menzile beyne'l-menzileteyn neyi ifade eder?

cevap Büyük günah işleyenin ne mümin ne kâfir, iki mertebe arasında "fâsık" olduğunu.

4 Mu'tezile'ye göre tövbesiz ölen büyük günah sahibinin âkıbeti nedir?

cevap Ebedî cehennem; fakat azabı kâfirinkinden hafiftir.

5 "Kul fiillerinin yaratıcısı kuldur" hangi esasla ilgilidir?

cevap Adl.

6 Basra okulunun ilk temsilcisi kimdir, Bağdat okulunu kim kurmuştur?

cevap Basra: Vâsıl b. Atâ (mezhebin de kurucusu sayılır); Bağdat: Bişr b. Mu'temir ö. 210/825.

7 Mihneyi hangi halife, hangi yıl başlattı?

cevap Me'mûn, 218/833.

8 Mihne ne zaman sona erdi?

cevap 234/849'da halku'l-Kur'ân tartışmalarının yasaklanmasıyla; tam olarak 237/851-52'de.

9 Mu'tezile'nin el-Keşşâf'ı yazan âlimi kimdir?

cevap Zemahşerî ö. 538/1144.

10 Mu'tezile bugün hangi çevrede yaşamaktadır?

cevap Yoğun olarak Yemen'deki Zeydiyye içinde; kısmen Şiî çevrelerde.

Ehl-i Sünnet: Selefiyye, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye

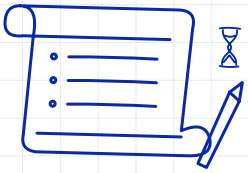

Müslümanların büyük çoğunluğu Ehl-i sünnet çizgisindedir. İtikadda bu çizgi üç koldan oluşur: Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye. Bu bölümde önce Ehl-i sünnet kavramını, sonra üç kolu tek tek, en sonda da aralarındaki farkları öğreneceksin. İhtisas ve DHBT'de sıkça "hangi görüş hangi ekole ait?" biçiminde ve eşleştirme olarak sorulur; bu yüzden tabloları ve kalıpları iyi oturt.

Ehl-i sünnet kavramı

Ehl-i sünnet çizgisindekiler için, "sağlam ve doğru inancı benimseyenler" anlamına gelen **Sünnî** adı kullanılır. DİA'ya göre "Sünnî" kelimesi I. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış olmalıdır. "Ehl-i sünnet" tabirini ise, Dârimî'de geçen bir rivayete bakılırsa, ilk olarak **Hasan-ı Basrî** kullanmıştır. Bu tabiri içinde barındıran günümüze ulaşmış en eski eser, Ahmed b. Hanbel'e atfedilen **er-Red ale'z-zenâdıka ve'l-Cehmiyye**'dir.

- **Fırka-i nâciye**: kurtuluşa eren zümre
- **Sevâd-ı a'zam**: büyük çoğunluk
- **Sıfâtiyye**: ilâhî sıfatları benimseyenler
- **Ehl-i hadis, ehl-i cemaat** gibi "ehl" ile kurulan terkipler

> **Biliyor muydun?** Ehl-i sünnet akaidinin oluşmasına tesir eden âlimlerin en önemlisi **Ebû Hanîfe**'dir. Bazı kaynakların onu Mürcie gruplarından birinin kurucusu göstermesini DİA, o dönemde terimlerin henüz yerleşmemiş olmasına bağlar. Ebû Hanîfe büyük günah işleyenin mümin olduğunu söylemiş, âhiretteki hükmü ilâhî iradeye havale etmiştir.

Ehl-i sünnet kelâmı nasıl oluştu?

Selef âlimleri itikadı Kur'an ve Sünnet'in lafzıyla anlatır → **Tercümeler ve fetihler: farklı kültürlerle karşılaşma** → **Aklî ilkelerle teyit ihtiyacı: "ehl-i hadis kelâmcıları" (İbn Küllâb, Hâris el-Muhâsibî)** → **Eş'arî ve Mâtürîdî hareketi canlandırır** → **IV. (X.) yüzyıl başından itibaren çoğunluğun hâkim mezhebi**

IV. (X.) yüzyıldan itibaren Ehl-i sünnet kelâmı İslâm devletlerince desteklenmiş ve İslâm coğrafyasının hâkim anlayışı olmuştur (DİA).

Ehl-i sünnet kelâmının üç kolu

- **Ehl-i sünnet** — kelâmî ekoller
  - **Selefiyye** — nakle ve lafza bağlı
    - **Ahmed b. Hanbel** — sembol isim
    - **İbn Teymiyye** — sistemleştiren
  - **Eş'ariyye** — akılla temellendiren
    - **Ebü'l-Hasan el-Eş'arî** — kurucu
    - **Bâkıllânî** — ikinci kurucu
  - **Mâtürîdiyye** — Ebû Hanîfe geleneği
    - **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** — kurucu
    - **Ebü'l-Muîn en-Nesefî** — ö. 508/1115

Selefiyye: nakle bağlılık

Selef, ilim ve fazilet bakımından müslümanların önderi sayılan ashap ve tâbiîn demektir. Selefiyye'yi DİA, "itikadî konularda Kur'an ve Sünnet'in lafzına bağlı olan ve te'vili kabul etmeyen ekol" diye tanımlar; "sahâbe ve tâbiîn mezhebindeki fakih ve muhaddislerin yolu" diye de tanımlanır. DİA, sıfatların te'vili gibi belli konular dışında Ehl-i sünnet kelâmcılarından fazla ayrılmadıkları için bunların ayrı bir itikadî mezhep sayılmasını gereksiz bulur. Ahmed b. Hanbel'in Mu'tezile ile mücadelesi ve mihnedeki duruşu onu bu ekolün sembol ismi yapmıştır.

Selefiyye'nin öne çıkan isimleri — ehl-i hadis çizgisi · Hicaz'da yaygın

- **Ahmed b. Hanbel** ö. 241/855: mihnedeki direnişiyle ehl-i hadis ve Selef ekolünün sembol ismi olmuştur; kendisinden sonraki ehl-i hadis literatürüne örnek olacak biçimde Selef düşüncesinin temellerini koymuştur.
- **İbn Teymiyye** ö. 728/1328: Selefîliğin sistemleşip bir akım hâline gelmesi özellikle onun zamanında gerçekleşmiştir.
- **İbn Kayyim el-Cevziyye** ö. 751/1350: İbn Teymiyye'nin en önemli öğrencisidir; ikisinin çalışmalarıyla ehl-i hadis ekolü sistematik Selefîliğe dönüşmüştür.
- Fıkıhta Hanbelî olanlar genellikle Selefiyye'ye bağlıdır.

⚠ **Dikkat!** Selefiyye'de iman artar ve eksilir. Mâtürîdîlerle Eş'arîlerin çoğunluğu ise imanın artıp eksilmesini mümkün görmez. Soruda "imanda artma-eksilme var mı?" diye geliyorsa önce ekolü belirle, sonra cevabı ver.

Eş'ariyye: akılla temellendirilen Sünnî kelâm

Eş'ariyye, adını Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'den alır. Eş'arî, inanç esaslarını kelâmî delillerle kanıtlamaya çalışırken, kendisinin ehl-i hadisin ve özellikle Ahmed b. Hanbel'in akîdesini benimsediğini açıkça belirtmiştir. Mezhebin Mağrib ülkelerinde, Mısır'da, Suriye'de ve Irak'ta yayıldığını DİA kaydeder.

Eş'arî'nin dönüşü

Basra'da doğar (genellikle 260/873-74) → **Hocası Ebû Ali el-Cübbâî'nin yanında Mu'tezilî kelâm okur** → **300/912-13 civarında bir cuma günü Basra Camii'nde ayrıldığını ilân eder** → **Ahmed b. Hanbel'in temsil ettiği Selef itikadını benimser** → **İnanç esaslarını kelâmî delillerle temellendirmeye çalışır**

Annesinin Cübbâî ile evlenmesi sonrası onun himayesinde yetiştiği DİA'da kayıtlıdır.

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ö. 324/935-36 · Basra · Eş'ariyye'nin kurucusu

- Eserleri: **el-İbâne, el-Lüma', Makâlâtü'l-İslâmiyyîn.**
- Cübbâî'nin etkisiyle gençliğinde Mu'tezilî görüşleri benimsemiş, hatta savunan eserler yazmıştır.
- Ayrılışını Basra Camii'nde açıkça duyurmuştur.

Eş'ariyye'nin temel görüşleri

Sıfatlar
Hayat, ilim, kudret, irade, kelâm gibi sıfatlar ezelîdir.

Kur'an
Lafzı itibarıyla mahlûk, delâlet ettiği mânalar kadîmdir.

Rü'yetullah
Allah'ın âhirette görüleceğine inanmak farz inançtır.

Kesb
Kul fiilin fâili değil kâsibidir; asıl etken Allah'ın kadîm kudretidir.

Hüsün-kubuh
İyi ve kötüyü şer'î belirler (vahiy).

Büyük günah
Günah imanı kaldırmaz; tövbesiz ölen cezasını çeker veya af ya da şefaatle kurtulur.

Eş'ariyye'nin önde gelenleri (vefat, hicrî)

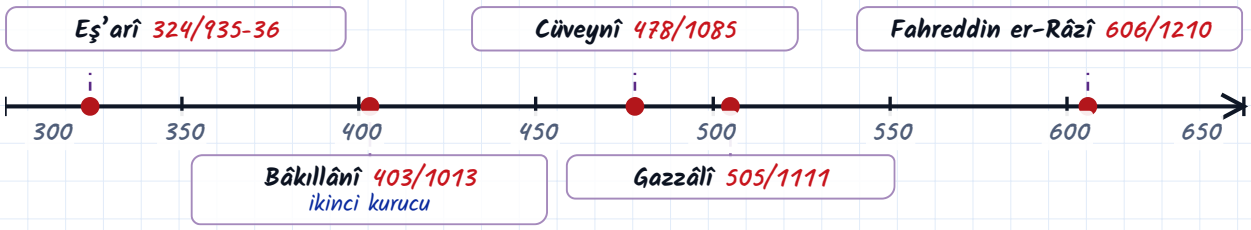

Bu beş isim Eş'ariyye sorularında sıkça karşına çıkan adlardır.

İpucu Bâkıllânî kaynaklarda Eş'ariyye'nin ikinci kurucusu olarak anılır; cevher-araz-âdet kavramlarına dayanan tabiat felsefesini geliştirmiştir. Eş'ariyye'de teklîf-i mâ lâ yutâk (güç yetmeyeni emretmek) çoğunluğa göre caizdir; Cüveynî, Gazzâlî ve İbn Dakîku'l-îd muhal sayar.

Mâtürîdiyye: Ebû Hanîfe geleneğinin sistemleşmesi

Mâtürîdiyye, Semerkant'ta yetişen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nisbet edilir. Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin itikat geleneğini sistemleştirmiş; mezhep önce Türkler arasında yayılmış, Osmanlılarla birlikte Anadolu ve Balkanlar'da yerleşmiştir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ö. 333/944 · Semerkant · Mâtürîdiyye'nin kurucusu

- Eserleri: **Kitâbü't-Tevhîd** ve **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**.
- Hocaları arasında Ebû Bekir el-Cûzcânî ve Ebû Nasr el-İyâzî anılır.
- Mâtürîdî kelâmının tanınmış isimlerinden biri de Ebü'l-Muîn en-Nesefî'dir ö. 508/1115.

Mâtürîdiyye'nin temel görüşleri

Kul fiili
Fiilin gerçek fâili kuldur; yaratan Allah'tır, kesb ise kula aittir.

Tekvîn
Allah'ın fiilî sıfatları "tekvîn" terimiyle ifade edilir ve sekizinci sübûtî sıfat olarak eklenir.

Hüsün-kubuh
Mâtürîdîlerin çoğuna göre kısmen aklî, kısmen şer'îdir.

Marifetullah
Allah'ın varlığı akılla bilinebilir.

İman
İman tasdiktir; çoğunluğa göre artmaz, eksilmez (nur ve itminan artar); imanda istisna yapılmaz.

Taklîdî iman
Mukallidin (delilsiz inananın) imanı geçerlidir, fakat günahkâr olur.

Dikkat! Mâtürîdî ile Mu'tezile arasında bazı benzerlikler vardır: peygamber göndermenin gerekliliği, hüsün–kubuh meselesi, akıl–nakil ilişkisi. Bu, Mâtürîdîyi Mu'tezilî yapmaz: Mâtürîdiyye kesin olarak Ehl-i sünnet'tir. Sorularda "benzerlik ≠ aynılık" ayrımına dikkat et.

Üç kolu karşılaştıralım

Konu	Eş'ariyye	Mâtürîdiyye
Kul fiili	Kul kâsibdir; asıl etken Allah'ın kadîm kudretidir.	Gerçek fâil kuldur; yaratma Allah'a, kesb kula aittir.
Hüsün–kubuh	Şer'îdir.	Çoğuna göre kısmen aklî, kısmen şer'îdir.
Allah'ın görülmesi	Âhirette görüleceğine inanmak farz (ittifak); aklen ispatı ve dünyada vukuu konusunda görüş ayrılığı vardır.	Cennette mü'minlerce görülmesi gerekli; dünyada görülmesi mümkün, ancak vuku bulmamıştır.
İman	Çoğunluk: artıp eksilmez.	Çoğunluk: artıp eksilmez; artan nur ve itminandır.
Yayıldığı yerler	Mağrib, Mısır, Suriye, Irak.	Mâverâünnehir, Orta Asya, Anadolu, Balkanlar.

Fıkıh mezhebi	Kelâmda ağırlıklı çizgi
Hanefî	Büyük kesim Mâtürîdî; pek az kesim Eş'arî.
Mâlikî	Tamamına yakını Eş'arî.
Şâfiî	Büyük ekseriyeti Eş'arî.
Hanbelî	Genellikle Selefî.

%90+
Müslümanlar içinde Ehl-i sünnet oranı (DİA)

%6-12
Şîa'nın İslâm nüfusuna oranı (DİA)

3
Ehl-i sünnet kelâmının ana kolu

Hatırla! Soru kalıpları: "Kul fiilin fâili değil kâsibidir" → Eş'ariyye. "Kulun fiilinin gerçek fâili kuldur, yaratan Allah" → Mâtürîdiyye. "Kur'an ve Sünnet'in lafzına bağlı, te'vil yok" → Selefiyye. "İkinci kurucu" → Bâkıllânî.

Özet / Kendini Dene

1 Ehl-i sünnet kelâmının üç kolu hangileridir?

cevap Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye.

2 Dârimî'deki rivayete göre "Ehl-i sünnet" tabirini ilk kim kullanmıştır?

cevap Hasan-ı Basrî.

3 Eş'ariyye'nin kurucusu kimdir, ne zaman ve neden Mu'tezile'den ayrıldı?

cevap Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ö. 324/935-36; 300/912-13 civarı bir cuma günü, hocası Cübbâî'nin Mu'tezilî çizgisinden ayrılıp Ahmed b. Hanbel'in temsil ettiği Selef itikadını benimsedi.

4 Eş'ariyye'nin ikinci kurucusu olarak kim gösterilir?

cevap Ebû Bekir el-Bâkıllânî ö. 403/1013.

5 Mâtürîdî ne zaman öldü ve hangi eserleri yazdı?

cevap ö. 333/944, Semerkant; **Kitâbü't-Tevhîd** ve **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**.

6 Kul fiili meselesinde Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye'nin farkı nedir?

cevap Eş'ariyye'de kul fiilin kâsibidir, Mâtürîdiyye'de gerçek fâil kuldur; yaratan her ikisinde de Allah'tır.

7 Selefiyye'nin sembol ismi ve onu sistemleştiren kimdir?

cevap Sembol isim Ahmed b. Hanbel; sistemleşme İbn Teymiyye zamanında olmuştur.

8 Hangi fıkıh mezhebi hangi kelâm çizgisine daha yakındır?

cevap Hanefî: Mâtürîdî; Mâlikî ve Şâfiî: Eş'arî; Hanbelî: Selefî.

9 İmanın artıp eksilmesi konusunda Selef ile Eş'arî-Mâtürîdî çoğunluğu nasıl ayrılır?

cevap Selef: artar ve eksilir; Eş'arîlerle Mâtürîdîlerin çoğunluğu: artıp eksilmez.

Fıkhî Mezhepler

Şimdiye kadar itikadî mezhepleri gördün: inanç esaslarında ayrışanları. Bu bölümde amelî konulardaki, yani ibadet ve muamelât hükümlerindeki ayrışmayı, fıkhî mezhepleri öğreneceksin. Sınavda dört imamın vefat yılı, merkezi, usûl özelliği ve yayıldığı bölge sıkça sorulan başlıklardır. Bir de itikadî mezhep ile fıkhî mezhebin aynı şey olmadığını unutma; bunu bölümün sonunda hatırlatacağım.

Fıkıh mezhepleri nasıl doğdu?

Hz. Peygamber hayattayken çözümler vahyin kontrolü altındaydı. Onun vefatıyla bu imkân sona erdi; İslâm coğrafyası genişleyince ictihad gerektiren meseleler arttı. Âlim sahâbîler

farklı merkezlere dağıldı ve çevrelerinde ilim halkaları oluştu. Zamanla iki büyük çizgi belirginleşti: Hicaz (Medine) merkezli ehl-i hadis ve Irak (Kûfe) merkezli ehl-i re'y. DİA, bu ikiliğin daha çok hüküm çıkarırken hadise veya re'ye dayanma anlayışındaki farkı ifade ettiğini, "ehl-i hadis" ve "ehl-i re'y" kavramlarının ise belirli bir bölgeyi ya da topluluğu kesin çizgilerle göstermediğini kaydeder.

İki fıkıh çizgisi

Hicaz ekolü (ehl-i hadis)

- Merkezi Medine.
- Hicaz'da geleneğe daha çok önem veren muhafazakâr bir eğilim hâkimdir.
- Medine fıkhını devralan Mâlik b. Enes ve talebeleri bu çizginin temsilcisidir.
- Yayıldığı bölge: Kuzey Afrika ve Endülüs.

↔

Irak ekolü (ehl-i re'y)

- Merkezi Kûfe; Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Ali başta olmak üzere 1500 kadar sahâbî buraya yerleşmiştir.
- Tâbiîn fakihi İbrâhim en-Nehaî ö. 96/714 ile "Irak fıkhı" diye anılmaya başlar.
- Ebû Hanîfe ve öğrencileri bu çizginin devamıdır.
- Yayıldığı bölge: Horasan ve Mâverâünnehir.

Biliyor muydun? DİA'ya göre fıkıh mezheplerinin istikrar kazanmasındaki en etkili sebep hukuk güvenliğinin sağlanmasıdır. Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a sunduğu raporda İbnü'l-Mukaffa', birbirine zıt görüşlerin mahkemelerde hükme esas olmasına dikkat çekmiş; ictihadların devlet eliyle derlenmesini ve en uygununun yaptırım gücüne kavuşturulmasını önermiştir. Halife bunun üzerine Mâlik'in **el-Muvatta'** adlı eserini kanun metni yapmaya kalkıştı; Mâlik, ictihad hürriyetini kısıtlayacağı endişesiyle öneriyi kabul etmedi.

Dört Sünnî mezhep

IV. (X.) yüzyıldan günümüze kadar Sünnî dünyanın büyük çoğunluğunda dört mezhep (mezâhib-i erbaa) geçerli olmuştur: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî. Fetva, kazâ ve eğitim kurumları bu mezheplerin etkisindedir. Evzâiyye, Zâhiriyye ve Taberiyye gibi mezhepler ise çok dar sınırlar içinde varlığını sürdürmüştür. Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, İshak b. Râhûye gibi müctehidlerin çevresindeki fıkıh çalışmaları mezhep olamamıştır.

Mezhep	İmam	Merkez ve eser	Yayıldığı yerler
Hanefî	Ebû Hanîfe ö. 150/767	**Kûfe, Irak ekolü (ehl-i re'y)**	Horasan, Mâverâünnehir, Türkler; Selçuklu ve Osmanlıyla Anadolu ve Balkanlar
Mâlikî	Mâlik b. Enes ö. 179/795	**Medine, Hicaz fıkhı; el-Muvatta'**	Kuzey Afrika ve Endülüs

Mezhep	İmam	Merkez ve eser	Yayıldığı yerler
Şâfiî	Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ö. 204/820	**Mekke ve Mısır; er-Risâle**	Endonezya, Malezya, Mısır, Şam, Hicaz, Yemen; Kafkaslar'dan Ürdün'e koridor
Hanbelî	Ahmed b. Hanbel ö. 241/855	**Bağdat; el-Müsned**	Irak, Suriye, Ürdün, Filistin, Mısır; Suudi Arabistan ve Katar

İmamların vefat sırası (hicrî)

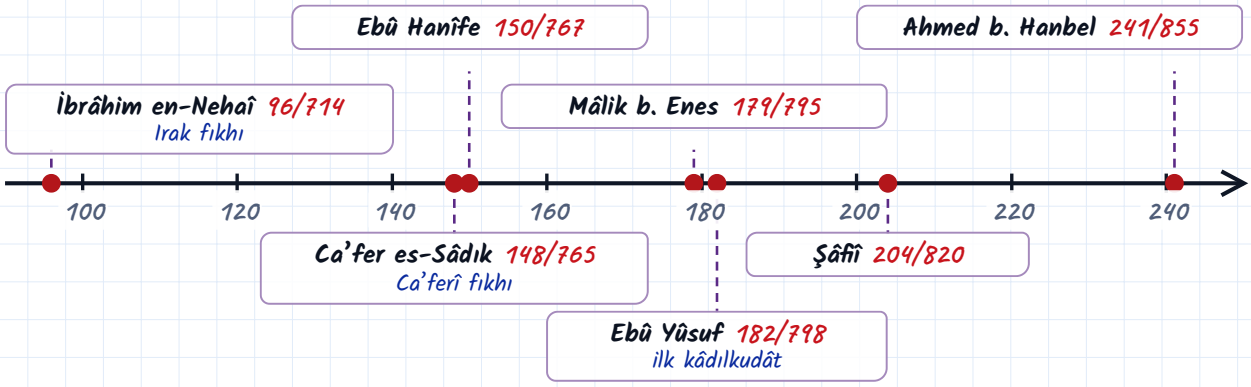

Dört imamın vefat sırası mezheplerin kronolojisidir: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî.

Hatırla! Dört imamın vefat yılları: 150 · 179 · 204 · 241. Bu sıra aynı zamanda mezheplerin kuruluş sırasıdır: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî. Hanbelîlerin sayıca en az olmasının sebeplerinden biri de imamlarının diğerlerinden sonra yetişmesidir.

Dört imam ve mezhepleri

Hanefî mezhebi — Ebû Hanîfe ö. 150/767 · Kûfe

- Ebû Hanîfe 80/699'da Kûfe'de doğmuştur. Mezhep, ondan önce Irak'ta ortaya çıkan ehl-i re'y ekolüyle sıkı bağlantılıdır.
- Hüküm çıkarırken sırasıyla kitap, sünnet, sahâbe icmâı veya kavli esas alınır; boş kalan alanlarda kıyas, istihsan ve örf gibi metot ve delillere başvurulur.
- Öğrencisi **Ebû Yûsuf** ö. 182/798 ilk kâdılkudâttır. Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyâd mezhebin ilk neslini oluşturur.
- Öğrenciler Hârizm, Batı Türkistan, Horasan ve Mâverâünnehir'e giderek mezhebin yayılmasını sağlamıştır. Türkler arasında IV. (X.) yüzyıldan itibaren daima hâkim mezhep olmuş, Selçuklular ve Osmanlılar yoluyla Anadolu ve Balkanlar'a girmiştir.

Mâlikî mezhebi Mâlik b. Enes ö. 179/795 · Medine

- Mâlik, Medine'de sahâbe devrinden beri gelişen Hicaz fıkhı içinde yetişmiştir. Hem re'ye hem hadise önem veren hocalardan yararlandığı için halkasında ehl-i re'y ve ehl-i hadis anlayışları bir arada bulunuyordu.
- Âhâd hadisleri, Medine ameli ve kıyası kabul etmiş; sonradan istihsan, istislâh ve sedd-i zerâî' adını alacak metotları benimsemiştir.
- **el-Muvatta'**, hadis alanında ilk tasnif çalışması yapanlar arasında önemli bir yere sahiptir.
- Hicaz'ın hinterlandı sayılan Kuzey Afrika ve Endülüs'te yayılmıştır. Murâbıtlar, Mâlikî fıkhının mutlak anlamda hâkim olduğu bir düzen kurmuştur.

Şâfiî mezhebi Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ö. 204/820 · Mekke ve Mısır

- Şâfiî 150/767'de Gazze'de doğmuş, temel öğrenimini Mekke'de tamamlamıştır. Önce Mâlik'ten, sonra Hanefî çevresinden ders almış ve bu iki anlayış arasında etkileşime aracılık etmiştir.
- Eserleri arasında **er-Risâle**, **el-Üm** (el-Mebsût) ve kavl-i kadîm dönemine ait temel eser olan **el-Hücce** sayılır.
- Kavl-i kadîm talebeleri: Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel, Kerâbîsî, Za'ferânî. Kavl-i cedîd talebeleri: Büveytî, Müzenî, Rebî' b. Süleyman el-Murâdî.
- Bugün en yoğun Şâfiî nüfus Endonezya ve Malezya'dadır. Ayrıca Kafkaslar'dan başlayıp Ürdün'e inen bir koridorda ve Yemen'in Hadramut bölgesinde yoğundur.

Şâfiî'nin hayatı ve iki dönemi

- **150/767** — **Gazze'de doğar**
  temel öğrenimini Mekke'de tamamlar
- **179/795** — **Hocası Mâlik ölür**
  795-815 arası görüşleri kavl-i kadîm diye anılır
- **815** — **Mısır'a gider**
  Mısır'da dört yıl kalır; kavl-i cedîd bu dönemin ürünüdür
- **204/820** — **Ölür**
  Mısır'daki öğrencileri görüşlerini sonraki kuşaklara aktarır

Hanbelî mezhebi Ahmed b. Hanbel ö. 241/855 · Bağdat

- Ahmed b. Hanbel 164/780'de Bağdat'ta doğmuştur. İmam Şâfiî'den fıkıh ve usûl-i fıkıh öğrenmiştir.
- Hadis külliyatı **el-Müsned**'dir; hocalarının sayısı 280 kadardır.
- Sünnî fıkıh mezhepleri içinde daima dördüncü sırada anılır ve sayı bakımından en sonda yer alır. DİA bunu, imamın diğerlerinden sonra yetişmesine, mezhebin uzun bir tedvin dönemi geçirmesine ve Hanbelîlerin akaid konularındaki sert mücadelelerine bağlar.
- IV. (X.) yüzyılda Bağdat'ta üstün duruma gelmiştir. DİA'ya göre (1997 tarihli madde) Hanbelîler Irak, Suriye, Ürdün, Filistin ve Mısır'da bulunur; Suudi Arabistan, Katar ve Uman'da diğer mezhep mensuplarından çoktur. Kesin sayım verisi olmadığından dünyadaki sayıları 20 milyon civarında tahmin edilmektedir.

⚠ **Dikkat!** Ahmed b. Hanbel hem fıkıh mezhebinin imamı hem de Selef ekolünün sembol ismidir. Soruda "Hanbelî fıkhı" diyorsa mezhebi, "Selefiyye" diyorsa itikadı kasteder. Bu iki kavramı karıştırma.

Yayılışta etkili olan sebepler

4	940	~20 milyon
Sünnî fıkıh mezhebi (IV. yüzyıldan itibaren)	Karahanlıların İslâm'ı resmî din kabul ettiği yıl (DİA, Mezhep maddesi)	Hanbelîlerin tahmini sayısı (DİA, 1997)

Hanefîlik Türklerle nasıl buluştu?

751 Talas Savaşı: Türkler arasında İslâm hızla yayılır → Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu Hanefî mezhebini benimser → 940 (DİA, Mezhep maddesi): Karahanlılar İslâm'ı resmî din kabul eder; Buhara, Semerkant ilim merkezi olur → Selçuklular Hanefî çizgiyi sürdürür → Selçuklu ve Osmanlıyla Anadolu ve Balkanlar

Mezhebin yayılmasında imamın coğrafyası, öğrencilerin gayreti ve devlet desteği birlikte etkili olmuştur. DİA'nın Karahanlılar maddesi Satuk Buğra Han'ın müslüman oluşunu 308/920 veya 333/945 olarak verir; 940, Mezhep maddesindeki ifadedir.

⚠ **Dikkat!** Fıkhî mezhep ile itikadî mezhep ayrı kavramlardır. DİA'ya göre fıkıhta Hanefî olanların büyük kesimi kelâmda Mâtürîdî, çok az kısmı Eş'arîdir; Mâlikîlerin tamamına yakını ve Şâfiîlerin büyük ekseriyeti Eş'arî; Hanbelîler genellikle Selefîdir. Yani aynı kişi hem Hanefî hem Mâtürîdî olabilir.

Sünnî olmayan fıkıh gelenekleri

Sünnî dört mezhebin dışında, itikadî mezheplerle iç içe gelişen fıkıh gelenekleri de vardır. Bunlar kendi imam, kaynak ve kitaplarına dayanır; Şîa içindeki Ca'ferî ve Zeydî fıkıh ile Hâricîlerden günümüze ulaşan İbâzıyye bunların başında gelir.

Fıkıh	Bağlı olduğu fırka	Önemli nokta
Ca'ferî	İmâmiyye (İsnâaşeriyye)	Ca'fer es-Sâdık ö. 148/765 Ca'ferî fıkhının kurucusu sayılır. Sonradan Usûlî–Ahbârî ayrımı doğmuştur.
Zeydî	Zeydiyye	Mezhep içinde Kâsımiyye, Hâdeviyye ve Nâsıriyye adlarıyla fıkhî bir ayrışma görülür.
İbâzî	İbâzıyye	Hâricîlerden günümüze ulaşan tek koldur.

ⓘ **Bilgi** Usûlî–Ahbârî ayrımında Ahbârî çizgi, XI. (XVII.) yüzyılın başlarında Muhammed Emîn el-Esterâbâdî ile sistemleşmiştir. Esterâbâdî'nin amacı, İsnâaşerî fıkhını akla ve ictihada değil, Kur'an ile Ehl-i beyt'ten gelen hadislere dayandırmaktı.

Özet / Kendini Dene

1 Fıkıhta iki büyük çizgi hangileridir?

cevap Hicaz (Medine) merkezli ehl-i hadis ve Irak (Kûfe) merkezli ehl-i re'y.

2 Dört Sünnî mezhebin imamları ve vefat yılları nelerdir?

cevap Ebû Hanîfe ö. 150/767, Mâlik b. Enes ö. 179/795, Şâfiî ö. 204/820, Ahmed b. Hanbel ö. 241/855.

3 Ebû Hanîfe nerede doğdu, hangi mezhebin imamıdır?

cevap 80/699'da Kûfe'de doğdu; Hanefî mezhebinin imamıdır.

4 İlk kâdılkudât kimdir?

cevap Ebû Yûsuf ö. 182/798.

5 Mâlik b. Enes'in önemli eseri ve mezhebinin yayıldığı yerler?

cevap **el-Muvatta'**; Kuzey Afrika ve Endülüs.

6 Şâfiî'nin kavl-i kadîm ve kavl-i cedîd dönemleri ne zaman?

cevap Kavl-i kadîm: Mâlik'in vefatından Mısır'a gidişe kadarki dönem (795-815); kavl-i cedîd: Mısır'a gittikten sonra.

7 Şâfiî mezhebinin bugün en yoğun olduğu yerler?

cevap Endonezya ve Malezya; ayrıca Kafkaslar'dan Ürdün'e inen koridor ve Hadramut.

8 Hanbelî mezhebinin sayıca konumu nedir?

cevap Sünnî fıkıh mezhepleri içinde en az sayıdadır; dünyadaki sayıları yaklaşık 20 milyon olarak tahmin edilir.

9 Ca'ferî fıkhının kurucusu kim sayılır?

cevap Ca'fer es-Sâdık ö. 148/765.

10 Hanefî bir kişi hangi kelâm ekolünden olabilir?

cevap Çoğunlukla Mâtürîdî, pek az bir kısmı Eş'arî.

Diğer Akımlar

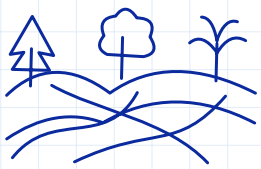

Bu bölümde İslâm Ansiklopedisi'nde (DİA) ayrı maddeler hâlinde işlenen ve sınavlarda karşına çıkabilecek beş akımı tanıyacaksın: Nusayrîlik, Dürzîlik, Vehhâbîlik, Bâbîlik–Bahâîlik ve Kadıyânîlik. Amacımız değerlendirme yapmak değil; tanım cümlesini, kurucu isimleri ve tarihleri doğru öğrenmektir. Bu yüzden her akım için DİA'nın ifadesi kaynak gösterilerek aktarılır. Bir topluluğu anlatırken onun kendisini nasıl adlandırdığını da bilmek akademik bir inceliktir.

İpucu Bu bölümün sınavdaki mantığı basittir: kim kurdu, nerede, ne zaman, kutsal metni veya ayırt edici özelliği ne? Tanım cümlelerini "DİA'ya göre" diye ezberle; kendi yorumunu ekleme.

Akım	Kurucu / öne çıkan isim	Yer ve dönem	DİA'nın tanım cümlesi
Nusayrîlik	Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî ö. 270/883	Irak, III. (IX.) yüzyıl	Hz. Ali'ye ilâhlık isnat eden bâtınî bir fırka
Dürzîlik	Vezir Hamza b. Ali; Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh	Mısır, 408/1017	Hâkim döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan aşırı bir fırka
Vehhâbîlik	Muhammed b. Abdülvehhâb ö. 1206/1792	Necid, XVIII. yüzyıl	Muhammed b. Abdülvehhâb'a nisbet edilen dinî-siyasî akım
Bâbîlik–Bahâîlik	Mirza Ali Muhammed (Bâb); Mirza Hüseyin Ali ö. 1309/1892	İran, XIX. yüzyıl	Bahâîlik için: İran'da Mirza Hüseyin Ali tarafından kurulan ve görüşleri itibarıyla İslâm kültürüne dayanmakla beraber İslâm dairesinden çıkmış bulunan bir mezhep
Kadıyânîlik	Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî ö. 1908	Pencap (Hindistan), XIX. yüzyıl	Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî tarafından kurulan dinî hareket

Nusayrîlik

Nusayrîlik Hz. Ali'ye ilâhlık isnat eden bâtınî fırka (DİA)

- Fırkanın adı, büyük olasılıkla kurucusu Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'ye ö. 270/883 dayanır. DİA, adın Hz. Ali'nin hizmetçisi Nusayr'a veya Nusayriye dağlarına nisbet edilmesini isabetli bulmaz.
- DİA'ya göre fırka, III. (IX.) yüzyılda yaşamış ve muhtemelen Basra doğumlu olan Muhammed b. Nusayr tarafından kurulmuştur; Nusayr, İsnâaşeriyye'nin onuncu ve on birinci imamları Ali en-Nakî ile Hasan el-Askerî dönemlerinde Kûfe ve Sâmerrâ'da bulunmuştur.
- DİA, Nevbahtî'ye dayanarak onun Ali en-Nakî'nin ilâhlığını, kendisinin de onun peygamberi olduğunu ileri sürdüğünü ve tenâsühü benimsediğini aktarır.
- Kutsal metin **Kitâbü'l-Mecmû**'dur.
- Irak'ta doğan fırka, V. (XI.) yüzyılın ortalarından sonra ağırlıklı olarak Suriye'de ve Adana–Mersin çevresinde varlığını sürdürmüştür.

Bilgi I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgeyi ele geçiren Fransızların talebi ve mensuplarının da uygun görmesiyle fırka Alevî adıyla anılmaya başlanmıştır. DİA bu fırkanın, diğer Alevî kesimlerinden ayrılması için "Nusayrî Alevîliği, Arap Alevîliği, Suriye Alevîliği" gibi adlarla zikredildiğini belirtir.

Dürzîlik

Dürzîlik Fâtımîler döneminde doğan aşırı Şiî fırka (DİA)

- Fâtımîlerin altıncı halifesi Hâkim-Biemrillâh yönetimindeyken (996-1021) 1 Muharrem 408'de (30 Mayıs 1017) Hâkim ilâhlığını açıkladı ve yeni dinin imamlığına İran asıllı Hamza b. Ali'yi getirdiğini bildirdi. Hareketin asıl kurucusu Hamza b. Ali sayılır.
- Ad, önceleri Hamza'nın yakını iken sonradan mürted sayılan Anuş Tegin (Neştekîn) ed-Derezî'ye nisbetle Dürziyye olmuştur. Nadiren Hâkimiyye de denir.
- Tenâsühü ifade eden tekammus (gömlek değiştirme) terimi kullanılır; DİA'ya göre yedi esas, İslâm'ın bilinen ibadetlerinin yerine konmuştur ve ilk esas "doğru sözlülük"tür.
- Hâkim 411/1021'de Mukattam dağına çıktıktan sonra dönmemiş, Dürzîler onun ölmediğine, gaybete girdiğine inanmıştır.
- Menşûrü'l-gaybe adlı III. risâleyle 434/1042'den itibaren fırka dışarıdan yeni üye kabul etmeyen kapalı bir yapıya dönüşmüştür.

Dürzîliğin seyri

996-1021: Hâkim-Biemrillâh dönemi → 1 Muharrem 408 (30 Mayıs 1017): Hâkim ilâhlığını açıklar, Hamza imam olur → 411/1021: Hâkim kaybolur; gaybet inancı doğar → 434/1042: Menşûrü'l-gaybe ile fırka kapalı yapıya dönüşür → DİA'ya göre (1994): Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'de yaklaşık 400-450 bin

Dürzîlerin kesin sayısı bilinmemektedir; DİA 1994 tarihli maddesinde yaklaşık değer verir.

Dikkat! DİA'nın değerlendirmesine göre Dürzîlik, ne kendine özgü inanç, ibadet ve ahlâk esasları olan ayrı bir din ne de belli bir dine bağlı kalarak gelişmiş bir mezheptir; çeşitli din ve düşünce akımlarının ve aşırı Şiî anlayışların etkisinde oluşmuş karma bir sistem olarak tanımlanır. Sınavda "mezhep mi, ayrı din mi?" tarzı bir soruda DİA'nın bu ifadesini esas al.

Vehhâbîlik

Vehhâbîlik Muhammed b. Abdülvehhâb'a nisbet edilen dinî-siyasî akım (DİA)

- Muhammed b. Abdülvehhâb 1115/1703'te Necid'deki Uyeyne'de Hanbelî kadısının oğlu olarak doğmuş, Mekke ve Medine'de tahsil görmüştür.
- Şirk saydığı bazı dinî uygulamalara karşı hareket başlatmış; tevessülü ve kabirde ölmüş kimseyi aracı kılmayı şirk tehlikesi olarak değerlendirmiştir.
- 1158/1745'te Dir'iye'ye gidip emîr Muhammed b. Suûd ile işbirliği yapmış, böylece dinî görüşler siyasî bir ittifakla birleşmiştir.
- Mensupları kendilerini Muvahhidûn, Ehl-i hadis veya Selefiyye diye anmayı tercih eder. DİA, Vehhâbî adının, Vehhâbîlik'le doğrudan ilgisi olmayan bazı grup ve hareketler için de ortak görüş ve tutumlar sebebiyle kullanıldığını kaydeder.
- Eserlerinde İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'e sıkça başvurmasına rağmen DİA onu bu isimlerin bir mukallidi veya Hanbelî âlimi olarak değerlendirmenin doğru olmadığını belirtir.

Vehhâbîliğin siyasî seyri

- **1115/1703** — Muhammed b. Abdülvehhâb doğar
  Uyeyne, Necid
- **1158/1745** — Dir'iye'de Muhammed b. Suûd ile işbirliği
- **1206/1792** — Muhammed b. Abdülvehhâb ölür
- **1803-1805** — Tâif, Mekke ve Medine ele geçirilir
  1813'te Mısır kuvvetleri geri alır
- **1818** — Dir'iye kaybedilir
  1824'te Riyad geri alınır
- **1902** — Abdülazîz b. Abdurrahman es-Suûd Riyad'ı alır
- **1932** — Suudi Arabistan Krallığı ilân edilir

Biliyor muydun? Vehhâbîlik ile Selefiyye arasındaki ilişki sınavda karıştırılır. Selefiyye, İbn Teymiyye zamanında sistemleşen geniş bir ekoldür; Vehhâbîlik ise adını Muhammed b. Abdülvehhâb'dan alan ve Dir'iye'de siyasî bir ittifakla gelişen harekettir. DİA, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın klasik ehl-i hadis (Hanbeliyye, Selefiyye) çizgisine bağlılığının açık olduğunu belirtir.

Bâbîlik ve Bahâîlik

Bâbîlik–Bahâîlik İran'da doğan, Şeyhiyye hareketinden çıkan akım

- DİA'ya göre Bahâîliğin tarihi, İsnâaşeriyye içinde doğan ve Şeyhiyye denilen hareketin ürünü sayılan Bâbîlik ile başlar.
- Bâbîliğin kurucusu Mirza Ali Muhammed 1 Muharrem 1235'te (20 Ekim 1819) Şîraz'da doğdu; 23 Mayıs 1844'te önce bab, aynı yılın sonbaharında da beklenen mehdî olduğunu ilân etti. Mukaddes kitabı **el-Beyân**'dır. Tebriz'de 1266/1850'de kurşuna dizilerek öldürüldü.
- Bahâîliğin kurucusu Mirza Hüseyin Ali (Bahâullah) 2 Muharrem 1233'te (12 Kasım 1817) Tahran'da doğdu. 21 Nisan 1863'te "men yuzhiruhu'llah" (Allah'ın ortaya çıkaracağı zat) olduğunu ilân etti. Ocak 1864'te Edirne'ye sürüldü; 1309/1892'de öldü.
- Bahâullah, baba bir kardeşi Mirza Yahyâ en-Nûrî (Subh-i Ezel) ile birlikte Bağdat'a sürülmüştür; DİA sürgün tarihini 15 Ekim 1852 veya 12 Ocak 1853 olarak verir.

Bâbîlik ve Bahâîlik

- **1817** — **Bahâullah Tahran'da doğar**
- **1819** — **Bâb Mirza Ali Muhammed Şîraz'da doğar**
- **1844** — **Bâb, bab ve mehdî olduğunu ilân eder**
  23 Mayıs 1844
- **1266/1850** — **Bâb Tebriz'de kurşuna dizilir**
- **1863** — **Bahâullah "men yuzhiruhu'llah" iddiasını ilân eder**
  21 Nisan 1863
- **1864** — **Bahâullah ve yakınları Edirne'ye sürülür**
  Ocak 1864
- **1309/1892** — **Bahâullah ölür**

Hatırla! Karışmasın: Bâb = Mirza Ali Muhammed, el-Beyân, 1844. Bahâullah = Mirza Hüseyin Ali, 1863 ilanı, Edirne sürgünü. Tanım cümlesinde DİA, Bahâîliği "İslâm dairesinden çıkmış bulunan bir mezhep" olarak niteler.

Kadıyânîlik (Ahmediyye)

Kadıyânîlik Pencap'ta ortaya çıkan dinî hareket

- Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyân kasabasında (Pencap, Hindistan) 1839'da doğmuştur; hareket onun adına Mirzâiyye, yeri sebebiyle Kâdiyâniyye diye anılır.
- 1303/1885'te hicrî XIV. yüzyılın müceddidi olduğunu, 1 Aralık 1888'de Allah'ın kendisine biat almasını ve ayrı bir cemaat oluşturmasını emrettiğini bildirdi.
- 1891'de Îsâ b. Meryem'in diğer nebîler gibi öldüğünü, Müslümanların beklediği mesîh ile mehdînin kendisi olduğunu ileri sürdü.
- 4 Kasım 1900'de yayımladığı bildiriyle hareket Ahmediyye adını almıştır; Müslüman âlimler ise Kâdiyâniyye adını tercih etmiştir.
- Nübüvvetini "Allah'ın has ve seçilmiş bir kulu" anlamında, zıllî (gölge) ve burûzî (yeniden belirme) biçiminde açıklamıştır.

Kadıyânîlik kronolojisi

- **1839** — Mirza Gulâm Ahmed doğar — Kâdiyân, Pencap
- **1303/1885** — XIV. yüzyılın müceddidi olduğunu ilân eder
- **1888** — 1 Aralık: biat alır, cemaat kurar
- **1891** — Îsâ'nın ölümü ve kendisinin mesîh-mehdî olduğu iddiası
- **1900** — 4 Kasım: Ahmediyye adı ilân edilir
- **1908** — Mirza Gulâm Ahmed ölür
- **1914** — 13 Mart: Hakîm Nûreddin ölür; Kâdiyân ve Lahor kolları ayrışır
- **1974** — 7 Eylül: Pakistan Parlamentosu iki kolu "İslâm dışı azınlık" sayar

Sınavda aklında kalsın

Nusayrîlik
Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî ö. 270/883 · Kitâbü'l-Mecmû'

Dürzîlik
Vezir Hamza b. Ali · Hâkim-Biemrillâh · 408/1017

Vehhâbîlik
Muhammed b. Abdülvehhâb · Dir'iye 1745 · Muhammed b. Suûd

Bâbîlik–Bahâîlik
Bâb 1844 · el-Beyân · Bahâullah 1863

Kadıyânîlik
Mirza Gulâm Ahmed · Ahmediyye adı 4 Kasım 1900

Özet / Kendini Dene

1 Nusayrîliğin adı kime nisbet edilir ve kutsal metni nedir?

cevap Büyük ihtimalle Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'ye ö. 270/883; kutsal metni Kitâbü'l-Mecmû'.

2 Nusayrîlerin Alevî adıyla anılması ne zaman başladı?

cevap I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransızların talebi ve mensuplarının uygun görmesiyle.

3 Dürzîliğin kurucusu ve Hâkim'in ilâhlığını ilân tarihi nedir?

cevap Vezir Hamza b. Ali; Hâkim ilâhlığını 1 Muharrem 408'de (30 Mayıs 1017) ilân etti.

4 Dürzîlerin tenâsüh anlamında kullandıkları terim nedir?

cevap Tekammus (gömlek değiştirme).

5 Vehhâbîliğin dinî ve siyasî kuruluşunu birleştiren ittifak hangisidir?

cevap Muhammed b. Abdülvehhâb ile Muhammed b. Suûd arasında 1158/1745'te Dir'iye'de kurulan işbirliği.

6 Vehhâbîlik mensuplarının kendilerini tercih ettikleri adlar nelerdir?

cevap Muvahhidûn, Ehl-i hadis veya Selefiyye.

7 Bâb kimdir, hangi eseri yazdı, ne zaman iddiasını ilân etti?

cevap Mirza Ali Muhammed; el-Beyân; 23 Mayıs 1844'te bab, sonra mehdî iddiasını ilân etti.

8 Bahâullah'ın ilanı ve sürgünü?

cevap 21 Nisan 1863'te "men yuzhiruhu'llah" iddiasını ilân etti; Ocak 1864'te Edirne'ye sürüldü.

9 Kadıyânîliğin kurucusu ve hareketin Ahmediyye adı alış tarihi?

cevap Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî; 4 Kasım 1900.

10 Pakistan Parlamentosu Kadıyânîlik hakkında hangi kararı aldı?

cevap 7 Eylül 1974'te her iki kolu da "İslâm dışı azınlık" olarak kabul etti.

Defteri bitirdin; şimdi soru çöz!

Tedris Pro

Soru çözerek hazırlan.

Okuduğunu sorularla ve bilgi kartlarıyla pekiştir.

DHBT · MBSTS İhtisas · ÖABT DKAB
Dört sınav, tek uygulama

28.000 soru, 24.500 bilgi kartı
Hepsi uygulamanın içinde

Gerçek sınav formatında deneme
Her sınavın kendi şablonuyla

Bilgi kartlarında aralıklı tekrar
Zorlandığın kart sık, bildiğin seyrek

Android:
Google Play'de "Tedris Pro"
QR kodu telefonunla okut ya da dokun.

Bilgisayardan:
app.tedrispro.com.tr
Aynı hesapla tarayıcıdan çalış.

Daha fazla ücretsiz fasikül: **tedrispro.com.tr/fasikuller**

YouTube · Instagram: **@tedrispro**

Google Play, Google LLC'nin ticari markasıdır. Tedris Pro bağımsız bir hazırlık uygulamasıdır; Diyanet İşleri Başkanlığı, ÖSYM veya Millî Eğitim Bakanlığı ile resmî bağlantısı yoktur.